

SOĞUK SAVAŞ'IN BAŞLARINDA SOVYET RUSYA'NIN GÜNEY POLİTİKASI VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ¹

THE SOUTHERN POLICY OF SOVIET RUSSIA AT THE BEGINNING OF THE COLD WAR AND ITS EFFECTS ON TURKEY

Arş. Gör. Dr. Ahmet ÇELİK

Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ/Türkiye

Article Type : Review Article / İnceleme Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.983>

Reference : Çelik, A. (2018). "Soğuk Savaş'ın Başlarında Sovyet Rusya'nın Güney Politikası Ve Türkiye'ye Etkileri", International Social Sciences Studies Journal, 4(24): 5181-5207

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan konjonktür, Sovyet Rusya'ya yayılabilmesi için yeni bir fırsat tanıdı. İkinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen olaylar, Sovyet yayılmacılığının önünü açmış, Sovyet Rusya ise eline geçen bu fırsatı değerlendirmek istemiştir. Almanları kovalarken girdiği Avrupa içlerinden çekilmek istememiş ve uluslararası ortamın elverişli durumundan yararlanarak güneye de yayılmak istemiştir. Bu politika şüphesiz en fazla Türkiye'yi etkilemiştir.

SSCB'nin hedefi, savaş sonrası güvenlik kuşağı olarak gördüğü, Balkanlar ve Boğazlar bölgesinde nüfuz sahibi olmaktır. Sovyet Rusya, savaş sonrasında geleneksel politikalarının da etkisiyle, sıcak denizlere inmek ve enerji bölgesi olan Ortadoğu'ya ulaşmak için güneye açılmak istemiştir. Bu amaç kapsamında Sovyet Rusya, Türkiye'yi İngiltere ve ABD'den ayırarak kendisini bölgede daha avantajlı duruma getirmek istiyordu. Bunun için, Türkiye üzerinde baskı yapmış, Boğazlarda üs ve Doğu bölgesinden toprak talep etmiştir. Sovyetlerin bu politikaları Türkiye'nin tüm dış politikasını etkilemiş ve şekillendirmiştir.

Çalışmamızda; Sovyet Rusya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında yayılmacı politikası ve bu politika kapsamında güneye inme amacı, gerekçeleri ile birlikte incelenmiştir. Sovyet Rusya'nın güneye inme amacı için Türkiye üzerinde uyguladığı baskı politikası sonucu gelişen Türkiye-Sovyet Rusya ilişkileri ve bunun Türkiye'nin dış politikası üzerindeki etkisi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sovyet Rusya, Soğuk Savaş, Türkiye

ABSTRACT

The conjuncture after the Second World War gave Soviet Russia a new opportunity to spread. The events that occurred during the Second World War paved the way for Soviet expansionism and Soviet Russia wanted to take advantage of this opportunity. It did not want to withdraw from inside Europe after chasing the Germans and wanted to spread to the south by taking advantage of the favorable situation of the international conditions. Undoubtedly, this policy had affected Turkey the most.

The target of the USSR was to gain influence in the Balkans and the Straits region, which he saw as a post-war security zone. In the aftermath of the war, Soviet Russia, with its traditional policies, wanted to open up to the south to reach the hot seas and reach the Middle East the energy region. Within this aim, Soviet Russia wanted to bring a more advantageous situation by separated Turkey from England and the United States in the region. For this, it exerted pressure on Turkey, had demanded the base in the Straits and the land in the eastern region. All these policies of the Soviet Union have affected and formed the foreign policy of Turkey.

In our study; the expansionist policy of Soviet Russia in the aftermath of the Second World War and under this policy, it's aim to go south was examined along with its justifications. Soviet Russia's south is considered the effect on the result of pressure exerted on Turkey policy of developing Turkey-Russia relations Soviet stroke for the purpose and that Turkey's foreign policy.

Key Words: Soviet Russia, Cold War, Turkey

¹ Bu makale Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırlanan "Soğuk Savaş Süreci ve Türkiye'ye Etkileri 1939-1952" isimli tezden türetilmiştir.

1. GİRİŞ

Uzun bir imparatorluk geçmişi olan Rusya'nın, Bolşevik İhtilalinden sonra ve Soğuk Savaş sürecinde imparatorluktan miras kalan politikaları terk etmesi kolay olmadı. Soğuk Savaş Sürecinde izlediği yayılcı politika, tarihten miras kalan milliyetçi politikalarla bağlantılıydı.

Soğuk Savaş sürecinde Sovyet Rusya'nın genişleme çabası, aslında Çarlık döneminden kalan mecburiyete dayalı bir alışkanlıktı. Tarihi süreç içinde Rusya'nın bu kadar genişlemesi aslında savunma politikasının neticesi ile mümkün oldu. Büyük İvan günlerinden bu güne kadar Moskova'nın tarihi, bir kıtasal yayılma tarihidir. Ama bu yayılma politikası, sonradan saldırgan hale dönüşse bile, başlangıçta savunma amaçlı bir yayılmadır (Halle, 1976: 123).

Sovyet Rusya'nın tarihinden miras kalan politikalarından biri, Sıcak Denizlere İnme planıdır. Kuzeyi buzul denizleri, güney tarafında ise Osmanlı idaresinde bulunan Boğazlar ve Karadeniz arasında sıkışıp kalan Rusların, sıcak denizlere inme isteğini Çar I. Petro devlet politikası haline getirmiştir. Çünkü Çar'ın düşüncesine göre ilerleyebilmenin en önemli koşulu denizlere yakın olabilmektir. Düvel-i Muazzama arasına girebilmenin ön koşulu buydu. Tarihten gelen diğer bir politika ise Panslavizm politikasıdır. Panslavizm, Rusya'nın özellikle Çarlık döneminde uyguladığı, Slav ırkından olanları kendi hâkimiyeti altında bir devlet halinde toplama siyasetidir. Batı Avrupa siyasi çevrelerinde Panslavizm kavramı, 1870 yıllarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. O dönemde bu ifade ile Slav ırkından olan kavimlerin Rusya'nın yönetiminde birleşmesi kastedilmiştir (Kohn, 2007: 11).

1917 yılı hem Rusya, hem de dünya tarihi açısından önemlidir. Bolşevik İhtilali Rusya'nın iç ve dış politikasına yön verirken, dünya dengelerini de etkilemiştir. Bolşevik İhtilali neticesinde kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, bölge ve dünya dengelerini etkileyecek önemli bir gelişmedir.

İdeolojilerin uluslararası ilişkileri yönlendirmeye başladığı Fransız İhtilali sonrası dönemde sosyalizm, bir hayalet gibi Avrupa'da gezinmeye başlamıştı. Kapitalist sistemi tenkit ederek taraftar toplayan bu ideolojinin ilk ayak sesleri Vladimir Lenin öncülüğünde Rusya'nın Petersburg şehrinde, 1905 devrim girişimiyle başlamıştı². Hükümet bu ayaklanmayı bastırmakla birlikte, Çar "Duma" adı verilen meclisin toplanmasını kabul etti. Birinci Dünya Savaşı başladığında Rusya kargaşa içindeydi. Özellikle savaşın getirdiği güçlükler sonucunda, 8 Mart 1917'de, Petersburg'da halk gösterilere başlamış ve iki gün sonra olaylar ihtilale dönüşmüştür. 12 Mart'ta "İşçilerin ve Askerlerin Sovyeti" kurulmuş ve Çar II. Nikola tahtan çekilmek zorunda kalmıştır. Kurulan geçici hükümet, Cumhuriyeti ilan etmesine rağmen karışıklıklar sürmüştür, Bolşevikler bu durumu değerlendirerek Askeri İhtilal Komitesi kurarak 24 Ekim'de yeniden ayaklanmışlar ve 25 Ekim'de³ iktidarı ele geçirmişlerdir. 8 Kasım 1917 tarihinde Lenin Petersburg'a gelmiş ve Bolşevik iktidarı dönemi başlamıştır. Sovyet Rusya'nın ilk icraatı savaştan çekilmek olmuştur. Çarlık taraftarları ve Bolşevikler arasında başlayan mücadele sırasında İngiltere, ABD, Fransa ve Japonya Rusya'ya kuvvet göndermişlerse de, Batılıların bu çabaları sonuç vermemiş ve 1921 yılında Bolşevikler iç mücadeleyi kazanmışlardır. 30 Aralık 1922'de, Sovyet Rusya ve diğer Sovyetlerin birleşmesiyle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) kuruldu (Uçarol, 2000: 534-535).

İkinci Dünya Savaşı sonrası komünistler yönetimindeki Sovyet Rusya'nın politikaları, komünistçe olmaktan çok, Rusçu bir tutumdur. Çarların zamanında olduğu gibi, komünistlerin zamanındaki Rusya'da da merkezîyetçilik ve otoriterlik mevcuttur. Keza komünistler de araziye genişleterek Rusya'nın güvenliğini sağlamaya ve bu suretle yabancıların tehdit edici mevcudiyetlerini, Rus sınırlarından uzak tutmaya çaba sarf ettiler. 1917 İhtilali, Rusya'daki geleneksel otorite prensibine sadece yeni bir canlılık verdi. İhtilal, bozulmuş ve zayıflamış otoriter bir hanedanı yeni bir hanedan ile değiştirdi (Halle, 1976: 18).

Sovyet Rusya ile Türkiye arasında Cumhuriyetin ilk yıllarında geliştirilen iyi ilişkiler, İkinci Dünya Savaşı sırasında düşmanlığa dönüşmüş ve Soğuk Savaş yıllarında Türkiye'nin iç ve dış politikasının şekillenmesinde Sovyet Rusya'nın tavrı, belirleyici etkenlerden biri olmuştur. Sovyet Rusya'nın emperyalist amaçları sebebiyle ilişkilerin bu noktaya geldiği açıktır. Ancak belirli bir aşama ve olay örgüsü sonucunda ilişkilerin bozulduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti için kuzeydeki tehlike olarak görülen Rus Çarlığı ile ilişkiler 15. Yüzyılda Karadeniz'deki ticaret yolları üzerinden başladı. 17. Yüzyıldan itibaren ilişkiler genellikle mücadeleye dönüşmüştü. Bir kara

²Lenin ilk olarak 1903 yılında katıldığı Roma Kongresi'nde devrim yaratacak düşünceleri dile getirdi. Lenin ve düşüncelerini destekleyen bir topluluk oluştu ve bu topluluğa *Bolşevik* adı verildi.

³Devrim adını veren bu olay aslında Miladi takvime göre 7 Kasım 1917'de gerçekleşmiştir. Julyen takvimi ile Miladi takvim arasında 13 günlük bir fark bulunmaktadır. Devrimin resmi tarihi de bu olayın yaşandığı güne atıfla 25 Ekim (7 Kasım) olmuştur.

gücü olan Rusya, 16. Yüzyıla yaklaşırken, kuzey ve batı istikametinde genişlemiş, Karadeniz'e yaklaşmasıyla da Osmanlı Devleti ile sorunlar başlamıştı. Rusya, 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması neticesinde Karadeniz kıyısında yer edinmiş, 18. Yüzyıla gelindiğinde ise gözünü *Çarlar'ın Şehri* (Tsarigrad) dedikleri İstanbul ve sıcak denizlere iniş için Boğazlara dikmişti (Sagay, 1972: 71). 1700'deki İstanbul Antlaşması'yla Ruslar, İstanbul'da devamlı elçiliğe sahip olmuşlardı. 1853-1856 tarihleri arasında yapılan Kırım Savaşı, Rus genişlemesini durduran önemli bir olay olmakla birlikte, 1876 yılında başlayan 93 Harbi, 1878'de Edirne Antlaşması ve üç ay sonra Yeşilköy Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmesi ile neticelenecekti (Kurat, 1990: 96). Özellikle 93 Harbi'nin neticeleri, Türk toplumunun hafızasında Ruslara karşı düşman imajını temsil eden Moskof tabirinin yerleşmesinde önemli bir yer aldı. İkinci Dünya Savaşı başlarından itibaren Soğuk Savaş yıllarındaki politikalarda da Moskof imajı, komünizmin algılanmasında etkili olacaktır.

1900'lerde büyük bir kara ordusu bulunan ve genişlemeye devam eden Çarlık Rusya'sı, sona yaklaşan Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarında, rakip olarak gördüğü Batılı güçlerle beraber hareket etmiştir⁴. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusyası, rakip bloklarda savaşa girdi ve Osmanlı-Rus savaşları Kafkas Cephesi'nde cereyan etti. 1917 yılında Rusya'da Bolşevik devrimi gerçekleşince Rusya savaştan çekildi ve Osmanlı Devleti ile 5 Aralık 1917'de Erzincan'da ateşkes, 3 Mart 1918 tarihinde de Brest Litovsk Anlaşması imzalandı. Bu antlaşma neticesinde Sovyet Rusya, 93 Harbi ile aldığı Batum, Ardahan ve Kars'ı iade etmişti. Sovyet Rusya, iç savaş sırasında komünizmi yok etmek için Beyaz Ordu'ya destek veren Batıyla olan mücadelesinde, ortak düşmana sahip Türkiye'yi yanında tutmaya çalışmıştı (Keskin, 2003: 157).

Türk-Rus ilişkilerindeki yakınlaşma dönemi; her iki toplumun imparatorluk yapısından sıyrılıp cumhuriyet sistemini benimsedikleri ilk dönemlerinde yaşanmıştır. Bu, bir anlamda iki toplumun kaderlerinin aynı çizgide kesişmesinden kaynaklanmaktadır. Bolşevik İhtilali sonrasında, Rusya yalnızlığa itilmiş, Türkiye ise Osmanlı'nın bütün cephelerde yenilgiyi kabul etmesiyle varoluş mücadelesi vermeye başlamıştı. Komünistler, eski Çarlık topraklarını eksiksiz olarak geri kazanmayı düşlerken, Atatürk ve çevresindekiler Anadolu ve Trakya'yı içine alan ana yurdu kurtarmaya çalışıyorlardı. Bu durum, Rusya ve Türkiye'yi yakınlaşmaya itmişti (Attar, 2004: 135).

1920'li yıllarda her iki ülkenin siyasi tarihinde benzer gelişmeler yaşanırken, uluslararası ilişkiler sisteminde kendilerine özgü yer işgal etmiş, iki taraflı ilişkilerden geniş uluslararası işbirliği sistemine doğru büyük mesafe kat etmişlerdir. Bu dönemden başlayarak 1930'lu yılların ortalarına kadar devam eden sürede, Türk Sovyet ilişkileri genel olarak dostluk şeklinde tanımlanabilir (Hasanlı, 2011: 15).

Milli Mücadele döneminde ilişkilerin başlaması ile ilgili ilk temas, Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da bir Bolşevik yetkili ile görüşmesiyle olmuştur (Kasalak 1993: 112). Batı'da sosyalist devrimin zafer kazanacağından ümidini kesen Rus Bolşevikleri, Bolşevizm'in daha çok Şark ülkelerinde yayılacağını, İran'da ve Türkiye'de emperyalizm karşıtı hareketin sosyalist devrime dönüşeceğini düşünüyorlardı. Sovyetlerin esas planlarından biri, Mustafa Kemal Paşa'yı Türkiye'de Bolşevik lider yapmaktı (Hasanlı, 2011: 16).

Sivas Kongresi sonrasında, 13 Eylül 1919 tarihinde, Çiçerin, "*Türkiyeli İşçi ve Köylülere Çağrısını*" yayınlamış, kan emici kapitalizme karşı beraber mücadele etmeye çağıran bir mektup yazmıştı. Türkiye, Batı ile olan savaşta güçlü bir devletin desteğinden yararlanma fırsatı bulmuştu. Lenin'in de belirttiği şekilde bu destek sosyalizmi desteklemek şeklinde değil, Rusya'nın gücünü denge unsuru olarak kullanmak şeklinde tezahür etmişti.

M. Kemal Paşa, 24 Nisan 1920'de TBMM'de, Sovyet Rusya ile beraber, emperyalistlere karşı mücadele edilebileceğini söylemiş ve Batılılara karşı ortak hareket etmeyi öneren bir mektup göndermişti (Yerasimos, 1979: 232). Bu birlikteliği sağlamak amacıyla Bekir Sami Bey ve beraberindeki heyet Moskova'ya gitti. Türkiye ile Sovyet Rusya'yı yakınlaştırmak için ilk adım olan bu olay, ayrıca TBMM'nin dışişleri ile ilgili ilk kararıydı (Türk Parlamento Tarihi, 1994: 599). Heyet, 19 Temmuz 1920 tarihinde Moskova'ya varmış ve 10 gün süren beklemeden sonra Sovyet yetkililerle görüşebilmiş, fakat herhangi bir olumlu sonuç alamamıştı. İkili ilişkilerin iyileştirilmesi ve iki ülkenin doğu sınırının açılmasını öneren heyete Ruslar, Misak-ı Milli'de Ermenistan'a Van ve Bitlis'ten toprak verilmesi yönünde değişiklik istemişlerdi. Sonuçsuz kalan bu görüşmelerden sonra, Aralık 1920'de, Sovyetlerin isteği ile Yusuf Kemal Bey başkanlığında oluşturulan yeni bir heyet Moskova'ya gönderilmiştir. Olumlu geçen görüşmelerin ardından 16 Mart 1921

⁴Osmanlı Devleti için Hasta Adam tabirini ilk defa kullanan Rus Çarı II. Nikolay olmuştur.

tarihli “Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması” (Moskova Antlaşması) imzalandı. Bu anlaşma ile Sovyetlerden cephane ve yılda 10 milyon altın ruble yardım alınması sağlanırken, Kars ve Ardahan Türkiye’ye bırakıldı (Kılıç, 2016: 116).

Türkiye’nin Sovyet Rusya ile daha 1920’li yıllardan itibaren giderek geliştirdiği ve hatta bazen Batılıların ittifak olarak gördüğü dostluk ilişkileri devam edecekti, ama bu siyasî ve diplomatik ilişkiler bir ideolojik etkileşim getirmeyecekti. Zaten Türkiye, kuruluşundan beri anti-komünist faaliyetlere girişmişti. 1921 başlarında Mustafa Kemal Paşa komünist faaliyetlere karşı tedbirler almış, 1922’de hükümet komünist propagandasını yasaklamış ve nihayet 1925’te Türkiye Komünist Partisi’nin son kalıntıları da kanun dışı ilân edilmişti (İnan, 2016: 2).

Sovyet Rusya ile Türkiye arasında imzalanan 16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması ve Türkiye ile Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan Sovyet Cumhuriyetleri arasında imzalanan 13 Ekim 1921 tarihli Kars Anlaşması, Türkiye ile Ukrayna SSC arasında imzalanan 21 Ocak 1922 tarihli Dostluk ve Kardeşlik Anlaşmaları, Sovyetlerle Türkiye arasındaki ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Bu anlaşmaların sonucu olarak taraflar arasında 17 Aralık 1925’te tarafsızlık, saldırmazlık ve düşman oluşumlara katılmama konusunda Paris Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın ikinci bendine göre;

Taraflar, diğer tarafın aleyhinde olan herhangi bir devletle yapılan siyasi anlaşmalara katılmayacaktır. Eğer taraflardan herhangi biri 6 ay önceden görüş bildirmezse üç yıllığına imzalanan anlaşmanın süresi bir yıl daha uzayacaktır.

17 Aralık 1929’da anlaşmanın süresi iki yıl, 30 Ekim 1931’de ise beş yıl daha uzatıldı. 7 Kasım 1935’te on yıl süreyle uzatılmıştı (Hasanlı, 2011: 15).

1934 yılında Lev Karahan, SSCB’nin Türkiye Büyükelçiliği görevine atandı. Türkiye Karahan’ı Brest Litovsk Barış Anlaşması’ndan tanıyordu. Bu atama, iki ülke ilişkilerinin kötüleşmeye başlamasının habercisiydi. 1921 görüşmelerine katılmış birisi olarak Josef Stalin, Türklerin L. Karahan’a karşı olumsuz bir bakış açısı olduğunu çok iyi biliyordu. 8 Şubat 1921’de S. Orjenikidze’nin Bakü’den Lenin’e gönderdiği şifreli telgraf bunu doğrulamaktaydı;

“Stalin’in Türklerle görüşmelere katılması gerçekten çok önemlidir. Türkler Çiçerin’e inanmıyor, L. Karahan’dan da nefret ediyorlar.” (Hasanlı, 2011: 17)

Yaşanan bu gelişmelere rağmen, taraflar birbirilerine karşı sağduyulu tutumunu sürdürerek karşılıklı çıkarlarını gözetme politikasını 1930’lu yılların ortalarına kadar koruyup devam ettirebildiler. 1930’lu yıllarda uluslararası durumun gerginleşmesi ve savaş tehlikesinin artması, Türkiye’yi dış politika konusunda tedbirli davranmaya zorladı. Türkiye’nin Brian-Kellog Paktı’na katılması, bu paktla bağlı Moskova Protokolünü imzalaması, Londra Sözleşmesine katılması, Balkan Paktı’nı ve Sadabad Paktı’nı imzalaması, Boğazlar konusunda Montrö Sözleşmesi’nin esas aktörü olması, O’nun Batı’yla ilişkilerini bir hayli iyileştirdi. Bu siyaset, Türkiye’yi Britanya’nın çıkarları eksenine yaklaştırdı.

Milli Mücadele Döneminde de Türk siyasilerinin ve Türk toplumunun hafızasındaki Moskof imajı hâlâ yerinde durmaktadır. Ancak Milli Mücadele’de Sovyetlerden yardım alınması bir mecburiyetin neticesinde olmuştur. Siyasiler, Sovyet Rusya’nın hangi maksatla yardım yaptığının elbette ki farkındaydılar. Ancak o dönemde emperyalizm ile mücadele edebilmek için bu yardımlara ihtiyaç vardı. İlerleyen yıllardaki gelişmeler ve gözlemler bu durumu ortaya koymuştu. İsmet İnönü, 1930’da Sovyetler Birliği’ne yaptığı gezi sonrasında;

“Ruslar, Batı sınırlarını güçlendirmek için zaman kazanmak amacıyla, Doğu sınırlarının güvenlik içinde olması isteğindedir. Sovyetler Batı sınırlarını güvenlik altına aldıktan sonra artık bizimle dost olmaya önem vermeyeceklerdir” (Weisband, 2000: 28-29) şeklindeki görüşünü açıklamıştı.

İkinci Dünya Savaşı’nın başlamakta olduğu günlerde Türkiye, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerine önem vermeye devam etmişti. Öyle ki, İtalya 1939’un Nisan ayında Arnavutluk’u işgale başladıktan sonra Akdeniz’in ve Balkanların statüsünü korumak amacıyla Romanya ve Yunanistan’a yardım sözü veren İngiltere, aynı amaçla Ankara Hükümeti’ne de karşılıklı yardım anlaşması teklifinde bulunmuştu (Ülman, 1961: 23). İtalya’nın bu hareketi karşısında kendi güvenliği bakımından büyük endişe duyan Türkiye, 17 Aralık 1925 Anlaşması’nda olduğu gibi, Sovyetler Birliği’nin kesin durumunu öğrenmeden hiçbir yükümlülük altına girmek istememişti.

Alman ve İtalyan tehlikesi karşısında Batılı devletlerin yanında yer almak isteyen Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa ile temaslarda bulunurken Türkiye, Sovyet Hükümeti’nin görüşünü öğrenmeden kesin bir söz

vermekten kaçınmıştı. Ancak 1939'un Ağustos ayında, Sovyetler Birliği'nin Almanya ile bir Saldırmazlık Paktı imzalaması, Türk dış politikası açısından yeni bir sayfa açılmasına neden olmuştur. Çünkü Türkiye, İngiltere ile görüşmelere girerken, Sovyetler Birliği'nin Batılı Devletlerin yanında yer alacağını ummuştur. Ancak Sovyetler Birliği, Almanya ile anlaştıktan sonra, Türkiye'ye karşı takip ettiği politikayı değiştirmeye başlamıştır. Almanya ile anlaşana kadar Türkiye'yi İngiltere ve Fransa ile anlaşmaya teşvik eden Sovyetler Birliği'nin, tam tersi bir politika içine girdiğini görmekteyiz.

4 Ağustos 1939'da, Alman-Sovyet Paktı'nın imzalanmasından önce, Sovyet Büyükelçisi, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret ederek, Türkiye ve SSCB arasında bir anlaşma yapılması amacıyla Moskova'ya davet etmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler, ortamın şartlarına göre yeniden ele alınmak istenmişti. Şükrü Saraçoğlu, Moskova davetine olumlu yanıt verince, 15 Eylül'de resmen davet edildi ve 25 Eylül 1939'da Moskova'ya gitti. Moskova'ya giden heyetin görevi; Sovyetler Birliği ile karşılıklı yardım ya da işbirliği anlaşmasının imzalanması için yollar aranmasıydı (Ülman, 1961: 25). Bunun yanında İngiltere ve Fransa'yla imzalanacak olan Üçlü İttifak Anlaşması ile Türk-Sovyet dostluğu arasında bir bağlantı kurulmasının da hedeflendiği görülmektedir. Türk heyetinin bu amaçlarına karşılık SSCB'nin ise; Montreux Sözleşmesi'ni kendi çıkarlarına göre düzenlemeyi ve Üçlü İttifak Antlaşması'nın içeriğini öğrenerek Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamayı hedeflemişti.

Moskova Görüşmesinin daha ilk günü Molotov, SSCB'nin Montreux'de yapılmasını istediği değişiklikleri içeren bir kâğıdı Saraçoğlu'na vermek istemiş, Saraçoğlu'nun bunu reddetmesi üzerine ortam gerginleşmiştir. 17-19 Eylül'de Alman Dışişleri Bakanı'nın Moskova'yı ziyaret etmesi sebebiyle görüşmelere ara verilmiştir. Bu arada, Ankara, Saraçoğlu'na "*Sovyetlerle anlaşmaya varılamayacağı ya da kötü niyetlerinin olduğunun anlaşılması durumunda geri dönmesi*" (Ertem, 2010: 254) talimatını vermişti.

Ara verilen görüşmelere 1 Ekim tarihinde, Stalin'in de katılımıyla devam edildi. Bu görüşmelerde Boğazların ortak savunulması ve Üçlü İttifak Anlaşması'nda değişikliklerin yapılması istenince, görüşmelerde ilerleme olmadı. Yapılan toplantılarda Saraçoğlu'na, Türkiye ve SSCB arasında bir işbirliği anlaşması imzalanabilmesi için Sovyet Dışişleri tarafından sunulan talepler şunlardı;

"Boğazların Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortak savunulması.

Montreux Boğazlar Rejimine, Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin Boğazlardan geçemeyeceği garantisinin eklenmesi.

İngiltere ve Fransa ile girilen ittifak müzakerelerinin istişareye çevrilmesi.

İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği ile savaşa girmesi durumunda Üçlü İttifak'ın geçersiz sayılması" (Gürün, 1983: 63-65).

Söz konusu bu talepler nedeniyle, görüşmelerden herhangi bir sonuç çıkmaması üzerine Türk delegesi geri döndü. Heyet daha yoldayken Türkiye, İngiltere ve Fransa ile üzerinde çalıştığı ittifak antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşmaya; "*Sovyetler Birliği ile silahlı bir uyuşmazlığa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek eyleme zorlanamayacağına*" ilişkin bir madde koyduran Türkiye, Sovyetlere iyi niyetini göstermeye çalışmış ancak Sovyetler Birliği gerginliği devam ettirmişti. Moskova görüşmeleri, Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönüm noktası olma özelliği taşımaktadır. Milli Mücadele'den beri dostluk ilişkileri çizgisinde devam eden Türk-Sovyet ilişkilerinde, tarafların yol ayrımı olan bu gelişme üzerine, Türkiye SSCB'den uzaklaşıp, Batılı devletlere yakınlaşmaya başlamıştır.

2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE-SSCB İLİŞKİLERİ

Tarihçi Stefanos Yerasimos, Batı'yı emperyalist olarak niteleyip, savaşın arifesinde Türkiye'nin Batı ve Sovyet Rusya'ya bakışının iki tarafın çıkar mücadelesine göre şekillendiğini belirtmektedir. Ne var ki, emperyalizmin Türkiye'ye duyduğu ilginin yeniden alevlenmesi için, Ortadoğu'daki çıkarlarının bir Rus tehdidi ile karşı karşıya kalmasından daha uygun bir vesile olamazdı. Bir buçuk yüzyıldan beri Türkiye üzerinde oynanan oyunun kuralı buydu. Öte yandan Türkiye'deki iktidarı düşündüren sorunlar da emperyalizmin endişeleriyle örtüşüyordu. 1939 yılı Mayıs ayında Ankara'yı ziyaret eden Fransa Genelkurmay Başkanı General Weygand, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü SSCB'nin benimsediği tarafsızlık tutumundan dolayı endişeli bulmuştu. İnönü; "*Yıpranmamış bir Rus ordusu bizim için büyük bir tehlike teşkil eder; onun için de SSCB'nin savaşa katılması lazımdır*" (Yerasimos, 1976: 1329) sözleriyle Wegand'ı bu kanaate sürüklemişti.

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye-SSCB ilişkilerine bakıldığında savaşın gidişatına göre şekil aldığı görülmektedir. Sovyetlerin Almanya ile ittifak içerisinde olduğu dönem, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne

saldırması ve Almanların üstün olduğu dönem ve Sovyet-Alman savaşında Sovyetlerin üstünlüğü ele geçirdiği dönem.

Sovyet-Alman ittifakı döneminde, Türkiye-SSCB ilişkileri genel olarak gerginliğin hâkim olduğu bir görüntü vermiştir. 10 Haziran 1940 tarihinde, İtalya'nın Almanya'nın yanında savaşa girmesiyle, savaş Akdeniz bölgesine yayılmıştı ve Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile imzaladığı Üçlü İttifak gereği savaşa girmesi gerekti. İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'den savaşa katılmasını istemesi üzerine Türkiye, Sovyetlerle imzaladığı 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması gereğince durumu Sovyetler Birliği'ne bildirdi. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, bu durumu sert bir tepkiyle karşıladı. Türkiye'nin Sovyetlere güven telkin etmeye yönelik çabaları da sonuç vermedi. Sovyetlerin yayın organı "*Comunist Internationalist*" durumu şöyle değerlendirdi;

"Türk yöneticileri, İngiltere ve Fransa ile olan paktlarını bir takım anlamsız sözlerle ne kadar saklamaya çalışırlarsa çalışsınlar bu, Türkiye'nin muharip emperyalist devletlerle bir karşılıklı yardım paktı yaptıkları gerçeğini değiştirmez." (Altan, 1986: 73)

Sovyetlerin tepkisi üzerine Türkiye, Üçlü İttifak gereği aldığı sorumluluğun kendisini Sovyetler Birliği ile silahlı bir ihtilafa sürükleyemeyeceğini belirten ittifak antlaşmasınının 2 numaralı protokolünü öne sürerek, savaş dışı kalmaya devam edeceğini ifade eden bir notayı, 13 Haziran günü İngiltere ve Fransa'ya sundu. Notada Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda ilgili şu ifadeler yer almaktaydı:

"Hariciye Vekili, İtalya'nın harbe girmesi üzerine, Büyük Britanya ve Fransa Büyükelçileri tarafından, hükümetleri namına yapılan teşebbüsü ve telkinleri Hükümete arza müzaraat etmişlerdir. İşbu teşebbüs ve telkinleri dikkatle tekkik ettikten sonra Cumhuriyet Hükümeti, Üçlü Müahede'nin ikinci maddesinin şartsız olarak tatbikinin bugünkü ahvalde Türkiye'yi Sosyalist Sovyetik Cumhuriyet Birliği ile silahlı bir ihtilafa sevk edebileceği kanaatine varmıştır. Binaenaleyh Hükümet bu Muahedenamenin asli cüzünü teşkil eden iki numaralı protokolün hükümlerine istinad etmeğe karar vermiştir." (Düstur, 3. Tertip, C. 21, 15)

Ayrıca İngiltere de, Türk Ordusu'nun henüz savaşa katılacak kadar hazırlıklı olmadığını biliyor ve Fransa'nın yenilerek savaştan çekilmesinden sonra Türkiye'nin savaşa katılmasıyla, savaşın Balkanlar ve Ortadoğu'ya doğru genişlemesinden de çekiniyordu. Bu yüzden İngiltere, bu dönemde Türkiye'nin kararına destek vermişti (Gürün, 1983: 15). Bu şekilde Türkiye, Sovyetler Birliği'nin de etkisiyle savaş dışı durumunu korudu.

Bununla birlikte, 1940 yılının Ekim ayından itibaren Almanya'nın Romanya'ya sızması, Sovyetler Birliği'ni telaşlandırdı. Sovyetler Birliği'nin Balkanların Alman etkisi altına girmesinden çekinmesi nedeniyle, iki ülke arasındaki nüfuz bölgeleri tartışmaları artarken, 23 Ağustos 1939 tarihli Alman-Sovyet Paktı da zayıflamaya başladı. Savaşın Batı Avrupa'dan doğuya ve Balkanlara doğru yönelmesi, Nazi Almanyası ile Sovyetlerin zaten yapay olan işbirliğinde ciddi sorunlara yol açtı. Gerek Almanya, gerekse İtalya, SSCB'nin Balkanlara yayılmasını istemiyorlardı. Sovyetler ise, Almanya'nın artık kendi güvenlik bölgesine girdiğini görüyordu. Ayrıca Sovyetler Birliği, Boğazlar konusundaki fikrini de değiştirmemişti ve Almanya'nın Balkanlarda ilerlemesi Sovyetlerin Boğazlarla ilgili çıkarlarına tersti (Ertem, 2010: 255).

12 Kasım 1940 tarihinde, Hitler-Molotov görüşmelerinde Boğazlar söz konusu olmuştu. Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, görüşmelerde Sovyetlerin Montreux konusundaki memnuniyetsizliklerini anladıklarını, esasen Almanya'nın da hazırlanmasına hiçbir şekilde katılmadığı bu sözleşmenin bir kenara bırakılıp yenisinin Türkiye, SSCB, İtalya ve Almanya arasında düzenlenmesinden yana olduklarını belirterek, Almanya'nın her zaman Boğazlar rejiminde SSCB çıkarlarına uygun bir iyileştirme için etkin yardıma hazır olduğunu ekledi. Bu toplantıda; yeni Boğazlar sözleşmesinin ilke olarak savaş gemilerini ve ticaret filosunu serbestçe Akdeniz'e çıkartmak dâhil olmak üzere, SSCB'ye bazı özel ayrıcalıklar vermesi konusunda anlaşma sağlandı. SSCB, görüşmelerde ayrıca Ege Adalarında ya da Boğazlarda bazı kontrol noktalarına sahip olmak istediğini de belirtti.

Sonunda SSCB, Almanya ve İtalya'yla Türkiye'yi mevcut yükümlülüklerinden kurtarmak ve O'nu peyderpey kendileriyle işbirliği yapmak için kazanmanın ortak çıkarları olduğu ve genel olarak, yürürlükteki Montreux Sözleşmesi'nin kaldırılması konularında anlaştı. Varılan anlaşmaya göre, Sovyetler herhangi bir zamanda savaş gemilerini sınırsız geçirme hakkına sahip olacak, Karadeniz ülkeleriyle Almanya ve İtalya hariç diğer ülkelerin savaş gemileri ilke olarak Boğazlardan geçemeyeceklerdi (Ertem, 2010: 256).

Esas konusu, dünyanın Mihver devletleriyle Sovyet Rusya arasında nüfuz bölgelerine ayrılması olan bu görüşmelerden sonra, Moskova'ya dönmek için ayrılmakta olan Molotov, Ribbentrop'a bir antlaşma taslağı

verdi. Dünyayı Almanya, Japonya, İtalya ve Sovyet Rusya arasında paylaşırın taslağın Türkiye'yle ilgili kısmında şunlar öneriliyordu;

“Türkiye, İngiltere'ye olan taahhütlerinden kurtularak Mihver'le işbirliği yaptırılmalı. Yeni bir Boğazlar rejimi düzenlenerek SSCB'ye sınırsız geçiş hakkı verilmeli. Boğazlar Karadeniz'e kıyası olmayan devletlerin savaş gemilerine kapatılmalıdır.” (Aydın, 2002: 431)

Hitler, bu tekliflere sıcak bakmadı, çünkü büyük stratejik öneme sahip Boğazları başka bir devletle paylaşmak istemiyordu. Sovyet Rusya'nın Boğazlarla ilgili talepleri Almanya'yı rahatsız etmişti. Hitler, Berlin görüşmelerinden sonra, Sovyetlerle işbirliğini bitirme zamanının geldiğine karar vermişti. Sovyet Rusya'nın, Berlin görüşmelerinden sonra yeni taleplerini ilettiği 26 Kasım 1940 tarihli telgrafa cevap vermeyen Hitler, 18 Aralık 1940 günü, Rusya ile bir anlaşmaya varılamayacağını anladı ve kurmaylarına Rusya'ya karşı saldırıya hazır olma emrini verdi.

Sovyetler Birliği de Berlin görüşmelerinden sonra, Almanya ile imzaladığı saldırmazlık paktının uzun ömürlü olamayacağını anlamıştı. Bu nedenle, Almanya ile çıkabilecek muhtemel bir savaşta Türkiye'nin durumunu çok önemli gördüğü için Türkiye'ye karşı tutumunu yumuşatmaya başladı. Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Vişinski, 9 Mart 1941 tarihinde, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Haydar Akay'a, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin zor durumundan faydalanarak ona saldırmasının söz konusu olmadığını, tersine eğer Türkiye'ye bir saldırı olursa 1925 Türk-Sovyet Paktı gereği Sovyetlerin anlayışlı dostluğuna güvenebileceğini bildirdi. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı yumuşama politikası uygulamaya başladığını gören ve Türk-Sovyet yakınlaşmasının ilerlemesinden çekinen Almanya, 17 Mart 1941 tarihinde, Berlin görüşmelerinin detaylarını ve Sovyetlerin görüşmelerde Türkiye üzerinde öne sürdüğü talepleri Türk yetkililere açıkladı. Böylece Türkiye, Berlin'de kendi üzerine yapılan Sovyet-Alman pazarlığını resmi olarak ilk kez 17 Mart 1941'de, İnönü'nün Hitler'e gönderdiği bir mektubu teslim etmeye giden Türk Büyükelçisi Hüsrev Gerede'ye Hitler'in bizzat aktarmasıyla öğrendi (Aydın, 2002: 434). Sovyetler Birliği'nin Berlin'deki taleplerini öğrenen Türk Hükümeti, Sovyetler Birliği'nden 9 Mart'ta Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi'ne söylenenlerin resmen açıklanmasını istedi. Bunun üzerine Sovyetler Birliği, 25 Mart 1941'de, Türkiye'ye saldırma amacının olmadığını resmen açıkladı.

Almanya'nın 22 Haziran 1941'de Baltık'tan Romanya'ya kadar uzanan geniş bir cephe üzerinden Sovyetlere karşı saldırıya geçmesiyle, İkinci Dünya Savaşı'nın geleceğini en kesin biçimde etkileyen olaylardan birisi olan Alman-Sovyet savaşı başlamış oldu. 22 Haziran 1941 tarihine kadar tarafsız kalmış olan SSCB, kendisini savaşın içinde buldu. Türkiye aynı gün, Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki savaşta tarafsız olduğunu ilan etti (BCA, 30.18.1.2/95.54.1). Sovyetler Birliği'nin Berlin'de Türkiye üzerine pazarlık yaptığının ortaya çıkması nedeniyle zaten gergin olan Türk kamuoyunda, İngiltere'nin Sovyetler Birliği ile anlaşırken Birinci Dünya Savaşı'ndaki gibi Boğazları vaat ettiğine dair söylentiler çıktı. Bu çerçevede, Türkiye'nin olası endişelerini gidermek amacıyla her iki ülke, 10 Ağustos 1941 tarihinde, aynı kapsamlı birer notayı Türkiye'ye sundular. İngiltere ve Sovyetler Birliği notalarında genel olarak Boğazlar üzerinde herhangi bir tecavüze niyetleri olmadığını, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve Montreux Rejimi'ne olan bağlılıklarına yer verdiler (Aydın Tarihi, 1941: 49).

Ancak Sovyetler Birliği'nin tüm bu garantileri ve yumuşama politikası Türk idarecilerin Sovyetlere güvenebilmelerini sağlayamamıştır. Saraçoğlu'nun 1939'daki Moskova ziyaretinde yaşadığı olaylar ve Sovyet talepleri halen Türk idarecilerin Sovyetlere karşı geliştirmekte oldukları politikaları etkilemekteydi. Bunun bir örneği, 27 Ağustos 1942 günü yaşandı. Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz Von Papen ile yeni Başbakan olan Şükrü Saraçoğlu bir görüşme gerçekleştirdiler. Bu görüşmenin temel konusu, Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa katılmasıydı. Şükrü Saraçoğlu, bu görüşme sırasında Von Papen'e

“Bir Türk olarak SSCB'nin yıkılmasını hararetle arzu ettiğini ve böyle bir fırsatın bin yılda bir defa ortaya çıkabileceğini, fakat bir başbakan olarak Türkiye'nin mutlak bir tarafsızlık takip etmesinin şart olduğuna inandığını” söyledi (Aydın, 2002: 449).

Türk idarecilerin 1939'daki Moskova görüşmelerini ve Sovyet taleplerini halen unutmadıkları açıktı. Aynı günlerde, Türkiye'nin kendilerine karşı bu güvensizliğini bilen Sovyetler Birliği de, Türkiye'nin Almanya ile yakınlaşmasını engelleme gayretleri içerisindeydi. Düşürdükleri Alman uçaklarını onararak, bu uçaklarla Türk sınırlarını ihlal etmek ve böylece Alman uçaklarının Türkiye sınırlarını ihlal ettiği izlenimini yaratmak (BCA, 30.10.0.0/232.562.11) bu amaçlarını gerçekleştirmek için yaptıkları faaliyetler arasındaydı.

Çok geçmeden, Türk idarecilerinin Sovyetlere karşı duyduğu güvensizliğin yersiz olmadığı ortaya çıktı. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı yürüttüğü yumuşama ve işbirliği politikası, Almanya ile sürmekte olan

Stalingrad Muharebesi'nin sonlarına kadar devam etti. Ancak, Sovyetlerin Stalingrad'da Almanları yenmesi ve savaşın gidişinin Sovyetler Birliği yararına değişmesi ile birlikte, Türkiye'ye karşı yürüttükleri yumuşama politikası da derhal değişerek, 1943'ün ilk aylarından itibaren tekrar 1941 öncesi durumuna dönmeye başladı. Stalingrad çatışmaları devam ederken durumun Almanya için iyi olmadığını gören Türkiye de, bunun uzun vadeli sonuçlarından endişe etmeye başlamıştı. Özellikle SSCB'nin böyle bir zaferden sonra Avrupa'nın hâkimi olmasına Müttefiklerin engel olup olamayacağı konusu Türkiye'de endişe uyandırmaktaydı (Aydın, 2002: 450). Türkiye, artık yalnızca savaş dönemi için değil, savaş sonrası için de Sovyetler Birliği'nden kaygı duymaktaydı.

3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI SSCB'NİN GÜNEY POLİTİKASI

ABD, İngiltere ve Sovyet Rusya'nın oluşturduğu Müttefiklerin kazandığı İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Sovyetler Birliği'nin dış politikası bazı konularda çok güçlüydü. Fakat genel olarak değerlendirildiğinde bu politika, Stalin'in ilkel karakterli entrikalarının başlıca aracına dönüşmüştür. 1930'lara oranla, savaştan sonraki yıllarda Sovyet tasfiye politikalarının belli ölçüde yumuşaması da bununla ilgiliydi. Stalin, ülke içinde oynadığı oyunun kurallarını dış politikaya uygulayarak, komşu ülkelere karşı baskı ve sindirme politikası uyguluyordu. Almanya'nın yenilgisinde oynadığı büyük rol nedeniyle Stalin, savaş sonrası dönemde dünyanın kaderini etkileme gücüne sahip bir devlet adamına dönüşmüştü (Hasanlı, 2011: 9) ve O'nun genişleme arzusu, Sovyetlerin genişleme doktrini halini aldı. Bu yüzden Soğuk Savaş'ın başlaması, Sovyetlerin sınırlarını genişletmesiyle ilgili Stalin doktrininin çıkış noktasıydı.

Sovyet Rusya'nın savaş sonrası politikalarını yönlendiren üç unsur bulunmaktadır; güvenlik endişesi, tarihi amaçları ve temsil ettiği ideoloji. Savaş sonrası Sovyet Rusya'nın yaptığı hamleleri bu üç sebep ile beraber savaş sonrası oluşan konjonktürü değerlendirme amacını da katarak anlayabiliriz. Doğu Avrupa, Uzak Doğu ve Güney yönlü yayılma siyaseti güvenlik endişesi, tarihten getirdiği geleneksel politikaları ve temsilcisi olduğu ideolojiyi yayma amaçlıdır. Savaş sırasında Doğu Avrupa'da Almanları kovalarken girdiği bölgelerden geri çekilmeyerek yayılma alanını genişletmiştir. Burada Alman tehlikesi ve Batılılara karşı savaş döneminde başlayan güvensizlik gerekçesiyle tampon bölge oluşturmayı amaçlamıştır. Ancak en önemlisi güney siyasetidir. Amacı ve içeriği farklı, ABD tarafından gösterilen tepki daha şiddetliydi. Çünkü buralarda yayılma siyasetinde güvenlik endişesi değil, enerji bölgelerine inme amacını görmekteyiz. Aşağıdaki haritada da görüldüğü üzere Sovyet Rusya için güneye inmenin üç yolu vardı; İran, Yunanistan ve Türkiye.

Harita 1. Sovyetler Birliği'nin Güney Siyaseti Muhtemel Güzergâhları

Sovyetler, daha Dünya Savaşı'nın dumanları tüterken harekete geçmişti. Türkiye, Yunanistan ve İran O'nun baskısını ilk hissedenlerdi. Sovyetlerin Doğu Avrupa'daki davranışları, savunma bakımından açıklanabilirse

de bu sebep, Türkiye'den Hindistan'a kadar olan çizgide, Sovyetler Birliği'nin güneyindeki alan için daha az geçerlidir. Sovyetler Birliği, bu coğrafyada Stalin'den çok önce Çarların Rusya'nın milli ve hayati olarak seçtikleri ve uygulamaya çalıştıkları Sıcak Denizlere İnme amacını uygulamaya koyabileceğini düşünmüştü. Bu çerçevede Stalin, Akdeniz'de açık denizlere açılan bir liman oluşturmak ve Ortadoğu'da yer edinmek istedi (Hook ve Spanier, 2014: 34). Sovyet Rusya'nın güney politikasının üç önemli parçası olan Türkiye, İran ve Yunanistan ile ilişkileri, bu politika ekseninde gelişti ve bu bölgelerde meydana gelen olaylar direkt veya dolaylı olarak bu politikanın ürünüydü.

Türkiye bu planın uygulanması bakımından önemliydi ve Sovyet Rusya, Türkiye üzerinde nüfuz kazanmak için ilk olarak, 1945 yılının Haziran ayında çeşitli taleplerde bulundu. Türklerin, Türk-Sovyet sınırında yer alan birçok Türk bölgesinden vazgeçmelerini, Çanakkale Boğazı'nı yöneten Montrö Konvansiyonu'nun ortak Sovyet-Türk yönetimi lehine gözden geçirilmesini, Türkiye'nin İngiltere'yle ilişkisinin kesilmesini ve Sovyetler Birliği ile bir anlaşma imzalanmasını, son olarak ortak savunmada kullanılmak üzere, Çanakkale'de Sovyet deniz ve kara kuvvetleri için üs istedi.

Sovyet Rusya'nın güney siyaseti için diğer bir önemli ülke İran'dı. Nazi etkisinin yayılmasının önüne geçmek ve ülkeyi Batı'nın Sovyetler Birliği'ne askeri yardım gönderebileceği bir geçit olarak kullanmak için, Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin işgal ettiği, 1941'in sonlarından beri bulunduğu İran'dan askerlerini çekmeyi reddederek bu ülkedeki baskısını da yoğunlaştırdı (Hook ve Spanier, 2014: 35).

Sovyet Rusya'nın güneye inme politikasının diğer parçası Yunanistan'dı. Sovyetler burada direkt müdahaleden ziyade, komünist ayaklanmacılara dolaylı destek vererek etkili olmaya çalıştılar. İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanların çekilmesinden sonra komünistler Atina'yı ele geçirmek için girişimde bulunmuş, çıkan çatışmalarda İngilizlerin de desteği ile komünistler yenilmiş ve yapılan seçimi sağcılar kazanmıştı. Bundan bir yıl sonra komünistler, destek almalarını kolaylaştırmak için kuzey bölgesinde yeniden iç savaş başlattılar. Sovyet Rusya bu savaşta komünistlere dolaylı olarak, Doğu Avrupa'daki uyduları üzerinden destekte bulundu.

3.1.İran Krizi

Sovyet Rusya'nın güneye açılan kapılardan biri İran'dı. İngiltere ve SSCB, İkinci Dünya Savaşı'nda, Türkiye'nin savaşa girmemesi sebebiyle, Hitlerin Sovyetler Birliği'ne saldırıya geçmesi üzerine, aralarında anlaşarak, 1941 de İran'ı işgal ettiler. İngiltere ve Sovyetler birliği, bu ülkeyi ikmal yolu olarak kullandılar.

Rıza Şah, 1941 Ağustosunda tahttan indirilerek ülkeden uzaklaştırıldı ve yerine oğlu Rıza Pehlevi geçti. Savaşın sonlarına doğru, İran'ın geleceği Batılıların kafasında soru işaretleri yaratmaya başladı. Sovyetler Birliği'nin 1945 sonbaharında kuzey İran'ın iki eyaletinde patlak veren ayrılıkçı Azeri ve Kürt hareketlerine destek vermesi, İran'daki Rus birliklerinin, İran askerlerinin bu iki eyaletteki bölgesel ayaklanmaları ezmelerine engel olması, olaya yeni bir boyut getirdi. İran'ın boşaltılması konusundaki İngiliz-Amerikan girişimleri, Stalin tarafından geçiştirildi. 1942 yılında, İngiltere ve SSCB arasında yapılan anlaşmaya göre; taraflar savaşın bitiminden altı ay sonra birliklerini İran'dan çekeceklerdi. Zamanı geldiğinde İngiltere, petrol bölgesindekiler hariç, birliklerini çekmiş, ancak 2 Mart 1946'da, Sovyet birlikleri hala İran kuzey bölgesinde bulunuyordu (Sander, 2005: 261).

Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa'da yaptığı gibi, işgal ederek, burasını kendi nüfuz alanına mı çevirecekti? Basra Körfezi'ne inip bir limanı ele geçirmeye mi çalışacak, yoksa Güney İran'daki petrol yataklarına mı el atacaktı? Batılıların gözünde Sovyetlerin niyetleri açıklık kazanmamıştı.

İran, baskıyla petrol ayrıcalıkları elde etmeye çalışmak, Azerbaycan belgesinde özerklik hareketlerini desteklemek ve anlaşmalara aykırı olarak işgal süresini uzatmak iddialarıyla BM Güvenlik Konseyi'ne şikâyetinde bulundu. Konsey, sorunun taraflar arasında karşılıklı görüşmeler yoluyla çözümünü uygun buldu. İki devlet arasındaki ikili görüşmeler, ABD'nin de baskısıyla olumlu sonuca ulaştı. Varılan anlaşmaya göre, Sovyetler Birliği askerlerini geri çekecek, Azerbaycan'daki özerklik tanınacak ve İran kuzey bölgesinde Sovyetlere petrol ayrıcalıkları verecekti. 6 Mayıs 1946'da Sovyet askerleri İran'dan çekildi. Sovyet askerleri çekilince, İran hükümeti birlik göndererek Azerbaycan'daki özerklik hareketini bastıracağı gibi, daha sonra başbakan olan Musaddık, İran parlamentosundan, hükümetin parlamentoya danışıp onayını almasını beklemeden, yabancı ülkelere ayrıcalık vermeyeceği yolunda bir yasa çıkartarak, petrol ayrıcalıklarını kaldırdı (Sander, 2005: 261). Fakat Musaddık'ın bu uygulamaları daha sonra İngiltere ile de sorunlara neden olacaktı.

İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da sona ermesinin ardından, 10 Haziran 1945'te, SSCB Halk Komiserleri Konseyi, "İran'ın Kuzeyinde Sovyet Sanayi İşletmelerinin Oluşturulmasına Dair" gizli bir karar aldı.

Ardından 21 Haziranda Sovyet Devlet Savunma Komitesi “*İran’ın Kuzeyinde Petrolle İlgili Jeolojik Arama Çalışmalarına Dair*” kararını aldı. Sovyet Rusya bunlarla da yetinmeyerek Komünist Parti Politbürosu da 6 Temmuzda, “*Güney Azerbaycan’da ve İran’ın Kuzeyindeki Diğer Eyaletlerde Ayrımcılık Hareketlerinin Organize Edilmesine İlişkin Önlemlerle*” ilgili gizli bir karar aldı (Hasanlı, 2011: 8). Bu adımlar, Sovyetler Birliği’nin yayılmacılık niyetinin ciddi ve Müttefiklere karşı gelmekte kararlı olduğunun bir göstergesiydi.

O yıllarda Ortadoğu’dan uzak durmasına karşın, ABD’nin İran’da iki askeri heyeti vardı. Bu heyetler, siyasal bakımdan zayıf konumdaki genç monark Şah Rıza Pehlevi’ye akıl veriyorlardı. ABD, 1930’lu yıllarda Suudi Arabistan ile ilişkilerini geliştirmiş ve bu ülkedeki petrol kaynaklarını denetim altına almıştı. İkinci Dünya Savaşı’nda, stratejik bir kaynak olarak petrolün önem kazanması, ABD’yi Suudi Arabistan’daki çıkarlarını güçlendirmeye yöneltti ve ARAMCO kuruldu. ABD, Suudi Arabistan’ın doğusunda havaalanları inşasına başladı. 1991 körfez savaşında adı medyada çok geçen Dahrana havaalanı bu sırada kuruldu (Akalin, 2003: 190).

Bu gelişme, Stalin’i tedirgin ediyordu. Sovyetler Birliği durumun vahametinin bilincindeydi. Kahire-Süveyş’te bulunan dev İngiliz üssü ve Dahrana’daki Amerikan üssünün genişletilmesi ve güçlendirilmesi, Sovyetler Birliği’ni daha da rahatsız etmişti. Kısacası, 1945’in sonunda İngiltere ve Amerika, Ortadoğu’nun zengin petrol yataklarının denetiminin hesaplarını yaparken, Sovyetler Birliği de eski müttefikinin önünü kesmenin yollarını arıyordu. Türkiye ile Sovyetler Birliği’ni karşı karşıya getiren Boğazlar üzerindeki Sovyet talepleri, işte böyle bir ortamda patlak verdi (Akalin, 2003: 190). Sovyetler Birliği, güney siyaseti için her yolu deneyecekti. Türkiye ise tam bir bariyer ülke konumuna gelecekti.

3.2. Yunanistan İç Savaşı

Yunanistan tarihine baktığımızda 1940 yılları bağımsızlık mücadelesinin en zor yılları olmuştu. Almanya, İtalya ve Bulgaristan tarafından ülkenin tümü işgal edildi ve direnişçiler harekete geçti. Direniş hareketleri sol ELAS ve sağ EDES örgütleri tarafından organize edildi. İngiltere de bu örgütlere destek sağladı. Ancak savaşın sonra ermesiyle komünist eğilimli örgüt ELAS’ın tasfiyesi başladı. Silahlı çatışmaların yaşanmasından sonra 12 Şubat 1945 tarihinde ELAS, Sovyet Rusya’dan umduğu desteği bulamayarak teslim oldu (Sander, 2005: 204).

Ülkede 1946 yılında yapılan seçimleri, sol partilerin boykot etmesi sonucu, sağ partiler kazandı. Seçimlerin ardından kralın ülkeye dönmesi için yapılan halk oylamasını monarşiyi destekleyenler kazandı. Bu siyasi gelişmelerin ardından komünistler ülkenin kuzeyinde ayaklanma başlattılar (Armaoğlu, 2007: 430). Yunanistan’daki komünist baskı, 1946 güzünden başlayan yaygın gerilla savaşları yoluyla hükümet üzerinde uygulandı. İç savaş, Yunanistan için yeni bir şey değildi. İkinci Dünya Savaşı sırasında, komünist ve anti-komünist gerillalar enerjilerinin birçoğunu Almanlar yerine birbiriyle savaşarak harcadı. İngilizler Yunanistan’a ayak basıp almanlar çekildiğinde, komünistler Atina’yı ele geçirmeye çalıştı. Ancak haftalarca süren sert sokak kavgalarından ve İngiliz takviyelerinin çıkarmasından sonra, Atina’daki komünist yönetim yerinden atıldı. 1945 yılının Ocak ayında ateşkes imzalandı. Yalnızca bir yıl sonra, yapılan seçimleri sağcılar kazandı. 1946 yılının Ağustos ayında komünist güçler, Doğu Avrupa’daki Sovyet uydularının tedariklerini yeterli oranda sağlayabileceği kuzeydeki savaşı tekrar başlattı (Hook ve Spanier, 2014: 35).

Yunanistan’ı, İngiltere’nin çıkar bölgesinde kabul ettiği için Stalin ayaklanmacılara direkt yardım etmemiştir. Ancak Stalin’in komünistler üzerinde manevi bir etkisinin olduğu yadsınamaz. Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk gibi komünistler tarafından yönetilen ülkeler ayaklanmacılara yardım yapmaktaydı (Gürkaynak, 2004: 35). Stalin, ABD ve İngiltere ile Yunanistan krizi nedeniyle karşı karşıya gelmeyi istemiyordu. Bu sebeple komünist direnişçilere açıkça destek vermekten kaçınmış olabilir.

21 Ocak 1946 tarihinde, Yunanistan’daki sorun Sovyetler Birliği tarafından BM Güvenlik Konseyi’ne taşındı. Sovyetlerin amacı, BM Antlaşmasının 35. Maddesini gerekçe göstererek İngilizleri ülkeden çıkarmaktı. Ancak genel kurulda bu istek reddedildi. Bundan sonra 24 Ağustos 1946 tarihinde Ukrayna, Yunanistan’ın politikasının Balkan coğrafyasında güvenliği bozduğunu ileri sürerek konuyu BM’ye taşıdı. Sovyetlerin desteğine rağmen Yunanistan’a herhangi bir yaptırım uygulanmadı (Armaoğlu, 1949: 433). Sovyetlerin BM’nin daimi üyesi olmasına rağmen yalnız kaldığı görülmektedir.

Sorunun BM’ye taşınmasının ardından bu sefer Yunanistan 3 Aralık 1946’da BM Güvenlik Konseyine başvurmuştu. Yunanistan’ın kuzeyindeki direnişçilere Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk’un yardım ettiğini belirtmişti. Balkan İnceleme Komisyonu kurularak bölgeye gönderilmiş, hazırlanan rapor BM Güvenlik Konseyine sunulmuştur. Ancak bu defa Sovyet vetoları başlamış, sorunun burada çözülemeyeceği görülmüştür (Armaoğlu, 1949: 434).

Yunanistan, komünist çetecilerle uzun bir süre mücadele etmiş, ancak yardım almaları nedeniyle başarılı olamamıştır. Truman Doktrinini ile gelen destek ve sonrasında Yugoslavya'nın KOMİFORM'dan çıkarılmasıyla yardımın kesilmesi iç savaş durdurmuştur.

Yunanistan iç savaşı iki bakımdan önemlidir. Birincisi Soğuk Savaş'ın mücadele alanlarının belirlenmesi, ikincisi ise bu mücadelede kullanılacak argümanların belirlenmesidir. Dış destek, yani iki gücün Soğuk Savaş'ta direk müdahil olmadan diplomatik, ekonomik ve askeri yardımları, savaşın nasıl cereyan edeceğini gösteriyordu. Bu durum ilerleyen süreçte Türkiye ile yakından ilgilidir. Yunanistan iç savaşının gösterdiği diğer önemli konu ise; Birleşmiş Milletler Örgütü'nün sorunları çözme konusundaki etkisizliği veya iki gücün gövde gösterisi arenasına dönüşmüş olmasıdır.

4. SOVYETLER BİRLİĞİ İÇİN TÜRKİYE'NİN ÖNEMİ VE SOVYET İSTEKLERİ

Tarih, Türkiye'yi dünyanın en stratejik ve oldum olası en çok göz dikilen coğrafyasına yerleştirerek, O'na son derece cömert davranmış ve bunun sonucunda da Türkiye'nin dünya siyasetindeki rolü, nüfusunun veya ekonomik gücünün karşılığında çok daha büyük olmuştur. Ne var ki, aynı tarih O'nu, Sovyetler Birliği'nin yanı başına yerleştirerek ve kuzeydeki bu dev güce karşı koyabilmesine yetecek kaynaklardan ve güçten yoksun bırakarak da Türkiye'ye son derece zalim davranmıştır. Tarihin cilvesi bununla kalmaz. Çarlık Rusya'sı gibi Sovyetler Birliği de, gemilerini Marmara ve Çanakkale Boğazlarından Türk silahlarının namluları altında geçirmeyi ve Sovyet topraklarının en kalabalık ve gelişmiş kesimlerinden birini içine alan Karadeniz kıyılarının Türkiye'nin desteğini alabilecek, bir düşman gücün saldırılarına açık olmasına izin vermeyi ister istemez kabul etmek zorunda kalmıştır. 24 Eylül 1946'da Türk hükümetine verilen ve Boğazlarda üs talebinde bulunan Sovyet notası, bu durumu açık bir şekilde belgelemektedir. Sovyet tarafı notada şöyle demiştir:

“Sovyetler Birliği'nin Karadeniz kıyılarının 2100 km uzunluğunda olduğunu ve ülkenin en önemli bölgelerine açıldığını unutmak haksızlık olur. Sovyetler Birliği'nin kendi güvenliğini Türk Boğazlarının savunmasına doğrudan katılarak güvence altına alma zorunluluğunun kaynağı onun yaşamsal çıkarlarıdır.” (Karpas, 2012: 249-250)

Nisan 1948 tarihinde Ekonomist Dergisi'nde çıkan bir makale, Türkiye'nin Rusya için önemini vurgulamaktadır; Bu makalede, Rusların yakın ve uzak hedeflerinden bahsedildikten sonra;

“Ruslar, kısa vadede ABD ve İngilizlerin ekonomik menfaatlerini ve bilhassa Ortadoğu petrolü üretimini zarara uğratmak istemektedirler. Uzun vadede ise bir güney deniz limanına çıkabilmek hedeflenmektedir. Bir de Rusların Bakü'den Karadeniz'e uzanan petrol yollarını ele geçirmek gibi sürekliliği olan hedefi mevcuttur. Sovyet Rusya bu hedeflerini gerçekleştirmek için öncelikle Türkiye üzerinde faaliyette bulunmayı uygun görmektedir” (BCA, 30.1.0.0/101.627.10.) denilmiştir.

Türkiye'nin jeopolitik konumu, Sovyetler Birliği'nin savunma, denizcilik ve dünyada nüfuz alanları oluşturmak gibi yaşamsal çıkarlarını öylesine derinden etkilemektedir ki, bu durum Sovyetler Birliği'ni Türkiye'yi ne pahasına olursa olsun güçsüzleştirmek ve egemenliği altına almak, kendi tarafına kazanmak veya hiç değilse tarafsızlaştırmak için her yolu denemeye mecbur bırakmaktadır. Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için giriştiği çabalar, devletlerin normal ilişkiler içinde kullandıkları yolları kat be kat aşmaktadır. Nitekim, bir süper güç olan Sovyetler Birliği'nin, nispeten küçük ve güçsüz bir ülke olan Türkiye'ye böylesine bir önem vermesi, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin denetimini veya hiç değilse dostluğunu kazanma çabalarının ardında, stratejik sebeplerin yanı sıra başka etkenlerin de bulunduğu yönünde şüpheler doğurmaktadır. Meselenin daha yakından incelenmesi suretiyle bu tip etkenlerin varlığını açığa çıkarmak mümkündür.

Stratejik, tarihsel, kültürel ve ideolojik faktörlerin kendine özgü bir karışımı Türkiye'ye Sovyet dış politika hedeflerinde öncelik kazandırmaktadır. Her şeyden önce, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin Müslüman dünyadaki özel konumunu doğru bir şekilde değerlendirdiği görülmektedir. Türkiye'nin yüzyıllar boyunca İslam coğrafyasına liderlik yaptığını ve koşullar izin verirse yine Türkiye'nin peşinden gidecekleri Ruslar tarafından bilinmektedir. Nitekim Sovyetlerin Asya'da bir anti-empyralist devrim başlatma fikriyle, 1920'de Bakü'de Doğu Halkları Kurultayı'nı toplarken esasen Türk solcularından faydalanmaya çalışması rastlantı değildi. SSCB ile yakın ilişkiler ve daha da iyisi, Türkiye'nin tamamen Sovyet dış politikasına angaje olması, Ortadoğu ve Afrika'daki Müslüman halkların kazanılmasında esaslı bir etki yaratacaktır. Bu manevi kültürel güçlerin, geçmişte Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sı arasındaki ilişkileri şekillendirdiği gibi Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile mevcut ilişkilerini de etkileyebileceğinin farkındadır.

Tarihi süreçte Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik, siyasal ve stratejik çıkarlarının odak noktası Boğazlardı. Boğazlar; Karadeniz çevresindeki Rus mülklerinin kıyılarına giden yolları kontrol ediyor, Rus ticaretine Akdeniz'e inme imkânı veriyordu (Bodger, 2013: 126). Akdeniz'e inme yolları, Boğazlar dışında Kafkasya üzerinden Doğu Anadolu yoluyla da mümkündü.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra O'nun mirası üzerine kurulan Türkiye, Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'ya yayılabilmesinin önünde en büyük engel olmuştur. Sovyet yayılma planlarında Türkiye'nin önemi; Boğazlar ve Ortadoğu'nun önemi anlamına gelir. Boğazlar Rus ticareti için önemliken, Ortadoğu'da kurulacak hâkimiyet, hem enerji kaynaklarına ulaşmak, hem de rakiplerinin bölgedeki etkinliğini kırmak anlamına geliyordu.

Sovyetler Birliği'nin ülkesel güvenliği, Ortadoğu ve Akdeniz havzasındaki uzun vadeli çıkarları, Sovyet dış politikasının genel çerçevesi içinde Türkiye'ye büyük bir öncelik kazandırmıştır. Normal veya dostane ilişkiler kalıcı güvence sağlamamaktadır. Bu sebeple Sovyetler, kesin çözüm gerektirecek planlara başvurmuşlardır. Dolayısıyla, ülkenin ilhak edilmesi, Sovyet taraftarı bir rejim ve hükümet kurulması veya Türkiye'nin Sovyet hâkimiyetindeki bir bölgesel pakta katılmasının sağlanması ve son olarak Türkiye'nin tarafsızlaştırılması, Sovyet Rusya için kalıcı çözüm olarak görülmekteydi. Aşağıda, Sovyetlerin Türkiye'yi Sovyet idare alanlarına böldükleri haritayı görmekteyiz.

Harita 2. Rusların Türkiye'yi Sovyet Cumhuriyetlerine Böldüğü Harita (Şen, 2006: 216)

Soğuk Savaş'ın sebepleri arasında Sovyet yayılmacılığı ve etrafa saldırdığı korku en önemli sebep olarak görülmektedir. Bu korkudan en fazla payını alan da şüphesiz Türkiye'dir ki, Soğuk Savaşın sebepleri arasında Türkiye'nin maruz kaldığı tehditleri ve yaşadığı endişeleri de dâhil etmek gerekir. Stalin'in 1945-1946 yılları arasında gerçekten Türkiye'ye saldırmak isteyip istemediğini tam olarak bilemiyoruz. Büyük ihtimalle Türkiye'yi diplomatik yalnızlığa mahkûm etmek ve sonrasında ülkeyi yönetenleri, Sovyetler Birliği'ne önce Boğazların, sonra bütün ülkenin kontrolünü verecek bir anlaşma imzalamaya mecbur etmeyi düşünüyordu. Türkiye Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 1949 yılında yayınlanan makalesinde, Sovyetlerin, Çanakkale'nin işgalinin ardından Ankara'da komünist bir hükümet kurulmasını talep edeceklerini savunmuştur (Hale, 2013: 113).

5. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'YE KARŞI SİNİR HARBİ POLİTİKASI

Rusların tarihi yayılma emelleri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Rusya için bir fırsat olarak tekrar ortaya çıkmıştı. İkinci Dünya Savaşı sonrası konjonktürü, Sovyet Rusya'nın elini güçlendirmişti. Doğu Avrupa'da yayılma stratejisi farklıydı. Sovyet yayılma amacı, Avrupa'ya oranla Türkiye'ye karşı daha açık bir şekilde kendini göstermeye başladı. Sovyet Dışişleri Komiseri Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisini davet ederek doğu illerinden toprak, Boğazlarda Sovyet üssü kurulması ve İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının ortak denetimi taleplerini ilettiler. Sonraki yıllarda Molotov, bu taleplere yönelik talimatların Stalin tarafından verildiğini ve bunların gerçekçi olmadığını itiraf edecektir. Bu itiraflara rağmen, Türkiye'ye atfedilen düşman imajı, Soğuk Savaş'ın sonuna kadar devam etti. Belge ve dokümanlar,

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ilk yıllarda SSCB'nin Ortadoğu politikasında, Türkiye'nin önemli bir yer işgal ettiğini doğrulamaktadır. Bu anlamda Türkiye, Soğuk Savaş'ın sınav meydanına dönüşmüştür (Hasanlı, 2011: 10). Çünkü Türkiye'nin coğrafi konumu Sovyet Rusya'nın planları için ne kadar önemliyse, ABD'nin Çevreleme Politikası için de o kadar önemliydi.

Savaş sona erdiğinde Sovyet istekleriyle karşı karşıya kalan Türkiye, Soğuk Savaş heyecanının psikolojik gerginliğini yaşayan ve dış tehditle karşı karşıya kalan ilk ülke oldu. Böyle bir ortamda, Büyük Britanya'nın güvenlik sistemi ABD'nin etkisi altına girmek zorunda kaldı. Türkiye'nin Truman Doktrini kapsamına alınması, Marshall Planı çerçevesinde yardım almaya çalışması, değişik bölgesel oluşumlara girme çabaları, en nihayet NATO'ya girmesi, doğrudan Sovyet tehdidine karşı alınan bir önlemdi.

Savaş içinde, Batılı müttefiklerin, Birleşik Amerika'nın etrafında ve Birleşmiş Milletler adı altında yapmış oldukları sıkı işbirliğinin, savaştan sonra da devam ettirilebilmesi için birçok çalışmalar yapılmıştı. Bu çalışmalar sonunda alınan işbirliği kararlarına Sovyetler Birliği'nin de katılmış olması, bu devletin muhtemel tehditleri ve Türkiye aleyhine genişleme teşebbüsleri karşısında, Türkiye'nin diğer büyük devletlerin desteğini aramasını çok güçleştirmişti.

Churchill ve Roosevelt Türkiye'nin savaşa son anda katılmasını desteklerken, Stalin şiddetle eleştiriyordu. Yalta Konferansı'ndan hemen sonra, Sovyet basını her gün Türkiye'yi eleştiren ve küçülten yayınlar yapmaya başladı. Yayınlarda Türkiye'nin savaşta Alman yanlısı politika izlediği ve hala da izlemekte olduğu iddia ediliyordu. Ayrıca Türkiye'nin son anda savaşa katılma kararıyla dalga geçiyorlardı (Göktepe ve Seydi, 2015: 200).

İnönü başta olmak üzere Türkiye'de yönetici kadrolar, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi savaş politikaları nedeniyle hırpalamasını beklediklerinden Almanya'nın kayıtsız şartsız teslimine de, Batı'nın Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler geliştirmesine de baştan karşı çıkıyorlardı. Hatta sürekli olarak gündemde tuttıkları bir Sovyet tehdidi söylemiyle, Batı'yı bu tehde karşı tavır almaya çağırıyordu (Örnek, 2015: 31). Bu tarihsel veriler göz önüne alındığında Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki tutumuyla Soğuk Savaş politikalarının bir süreklilik arz ettiği, dolayısıyla Soğuk Savaş'ın zannedilenden erken başladığı söylenebilir.

5.1. Sovyetlerin Boğazlarla İlgili İstekleri ve Sovyet Notaları

Doğu ile Batı arasında bir silahlı çatışma durumunda, Sovyet gemilerinin Karadeniz'de rahatlıkla kısırılabilirliği açıktır. Her ne kadar nükleer silahlar diğer bütün konvansiyonel silahların yerini almış gibi gözüküyorsa da, gerek Boğazların ve Cebelitarık'ın NATO kontrolünde olması, gerekse Süveyş Kanalı'nın son derece saldırıya açık olması, Sovyetler Birliği üzerinde güçlü bir sınırlayıcı etki oluşturarak, O'nun Afrika ve Ortadoğu ülkeleri üzerindeki etkisini kırmakta önemli bir rol oynamayı sürdürecektir.

Moskova sessiz, sakın ama ısrarlı bir şekilde, Sovyetler Birliği'nin bir Karadeniz gücü olması sebebiyle aynı zamanda bir Akdeniz gücü haline geldiğini ve Karadeniz'deki varlığının siyasi ve askeri sonuçlarının olduğunu ileri sürmektedir. Bu tür görüşler, dünya kamuoyunu Türk Boğazlarının aşılması olduğuna inandırmak ve zaman içinde Boğazların fiilen Sovyet etki alanının bir parçası haline geldiği iddialarına zemin oluşturmak amacıyla dile getirilmektedir. Boğazların statüsünün, hâlâ 1936 tarihli Montreux Boğazlar Sözleşmesi'yle korunduğunun altını çizmek gerekir.

Bunula birlikte, Sovyetler Birliği'nin Montreux Sözleşmesi'nin yolunu açmış olan 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nın geçersiz olduğunu ilan etmesi ve 1946'da Boğazları yeni bir statüye kavuşturma girişiminin de başarısız oluşu, Montreux Sözleşmesi'nin artık geçerliliğini yitirmiş olduğu ve uygun bir anda Boğazlarda Sovyetler lehine yeni bir geçiş rejimi oluşturmanın gerekliliği yönündeki iddiaları desteklemek için kullanılabilir argümanlardır (Karpas, 2012: 249-251).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Rusya'nın Boğazlar konusundaki politikaları beklenen bir durumdu. Eylül 1939'da Moskova görüşmeleri sırasında Şükrü Saraçoğlu'ndan açıkça talep etmelerine karşın, savaşın şartları sebebiyle bunu ertelemişlerdi. Ancak savaş sonrasında, Türk yöneticilerinin beklediği şekilde, Sovyet Rusya savaştan elini güçlendirerek çıkmış ve daha avantajlı şekilde isteklerini yinelemeye başlamıştır.

Sovyet Rusya, yayılma amaçları doğrultusunda, Akdeniz'e inişinin, başka bir büyük devletin veya devletlerin kontrolü altında olmasını istememektedir. Hâlbuki fiili durum budur. Sovyet Rusya'nın bu fiili durumu lehine değiştirmek istemesi sonucu Boğazlar meselesi ortaya çıkmıştır (Şen, 2006: 178). Lozan'da, Karadeniz'e Batılı Devletlerin girmesini istemeyen Sovyetler Birliği, Montrö'de de aynı düşünce ile Türkiye'nin Boğazlar konusundaki isteklerine destek vermiştir. 1945 yılında, Karadeniz'e girişten çok

Akdeniz'e çıkış ile ilgilenen Sovyetler Birliği, doğal olarak çıkış kapısının denetimini elinde tutmak istemiştir.

5.2. Sarper-Molotov Görüşmeleri ve Sovyet İstekleri

Türkiye, Yalta kararlarına uygun olarak Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmişti. Ancak bu tür girişimler Sovyetlerin Türkiye'ye karşı tutumunu değiştirmemiştir. Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, 19 Mart 1945'te yapılacak olan bir toplantı için Ankara'ya çağırılmış, Molotov, Selim Sarper yola çıkmadan O'nu dışişleri bakanlığına çağırılmış ve yazılı olarak bir nota vermişti. Sovyet Hükümeti, Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı feshettiklerini, antlaşmanın savaş sonrası değişen şartlara uygun olmadığını, bu nedenle ciddi bir şekilde düzeltilmesi gerektiğini ve bu hususta Türkiye'nin tekliflerini belediklerini, yazılı olarak bildirmişti (Cumhuriyet, 22 Mart 1945). Aslında bu fesih, Türkiye için sürpriz olmadı. Zira Sarper, daha önce gönderdiği telgrafında Rusların, Saraçoğlu'nun 1939'da Moskova ziyareti esnasında mevzubahis ettikleri Boğazlarla ilgili taleplerini unutmadıklarını, bu mesele ile alakalı olarak, 1925 Antlaşması'nı feshetmelerinin beklenmesi gerektiğini bildirmişti (Erden, 2014: 260).

Dostluk Antlaşması'nın tek taraflı olarak feshedilmesi, Sovyetlerin Boğazlar konusunda Türkiye üzerinde sürekli artacak olan baskısının da başlangıcı oldu. Türkiye bu süreçte, gelişmelerle ilgili olarak İngiltere ve Amerika'yı sürekli bilgilendirecekti (Türkiye Batılı Devletlere muhtıra vererek Rusya'nın yayılmacı politikalarına dikkat çekmiştir. Bkz: Ek 2.) Türkiye, 19 Mart tarihli Sovyet notasına 4 Nisan 1945 tarihinde cevap verdi. Bu notada;

“Feshedilen muahede yerine iki tarafın bugünkü menfaatlerine daha uygun yeni bir akdin ikamesi hususundaki Sovyet telkinini kabul eyler ve bu konuda kendisine yapılacak teklifleri en büyük dikkat ve hayırhahlıkla tetkike amade bulunduğunu bildirir” denilmektedir (Ulus, 7 Nisan 1945).

Böylece Türkiye Cumhuriyeti, feshedilen 1925 Antlaşması'nın yerine yeni bir antlaşma imzalama isteğini ilan etmiş oldu.

21 Mayıs'ta, Ankara'da, Sovyet Büyükelçisi Vinogradov ile Büyükelçi Sarper arasında bir görüşme gerçekleşti. Resmi olmayan bu görüşmede Vinogradov, Karadeniz'in güvenliği ve Boğazlardan geçiş konusundaki hassasiyetlerini açıkça dile getirdi. Boğazlar konusunda herhangi bir değişikliğin Montreux Sözleşmesi ile alakalı olması ve milletlerarası bu sözleşmeyi iki tarafın değiştirmesinin mümkün olmaması nedeniyle, bu sözleşmeye dokunmadan bir çıkış formülü bulunmaya çalışıldı. İki ülke arasında imzalanacak bir ittifak antlaşması ile Montreux Sözleşmesi'ne dokunmadan, Sovyetleri de tatmin edebilecek bir yöntem üzerinde duruldu. 23 Mayıs'ta Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından Moskova'ya hareketinden önce, Sarper'e verilen talimatta, iki büyükelçi arasındaki görüşme tutanaklarının incelenerek, Sarper'in söylediklerinin ve hareket hattının tasvip edildiği bildirildi. Talimatta, Sovyet Hükümeti ile bu anlamda görüşmelere devam edilmesi halinde, Türkiye'nin ittifak antlaşmasına meyilli olduğu, Montreux Sözleşmesi'nin milletlerarası bir ahit olması dolayısıyla değiştirilmesinin mümkün olmadığı, buna mukabil Sovyetlerin Karadeniz'in güvenliği konusundaki hassasiyetinin anlayışla karşılanacağı ifade edildi. Sarper'in, prensiplerini görüşmeye yetkili olduğu ittifak antlaşmasına, Karadeniz'in güvenliği ile ilgili olarak, savaş halinde Türkiye'den Sovyetlere düşman kara ve deniz kuvvetlerinin geçişine izin verilmeyeceğine dair bir hükmün konulabileceği belirtildi. Ayrıca Savaş halinde Karadeniz'den Sovyet savaş gemilerinin çıkması meselesinde, Montreux Sözleşmesi'nde Türkiye'ye verilen takdir hakkının İngiltere aleyhine kullanılmaması şartıyla, Sovyetler lehine kullanılabileceği ifade edildi.

Türkiye, 4 Nisan 1945'te verdiği cevabi notanın ardından Sovyetlerin teklifini beklemeğe başladı. 2 ay sonra, 7 Haziran 1945 tarihinde, saat 18'de Molotov Sarper'i kabul etti. Molotov, iki ülke arasındaki sorunların giderilmesi için yeni bir anlaşma yapılabileceğini söylediikten sonra, temelde iki konudaki isteklerini dile getirdi. Birincisi; Montreux'de Sovyetler lehine düzenlemeler yapılması ve Boğazlarda Sovyetlere bir askeri üs verilmesiydi. İkincisi ise; Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'den bir buçuk milyon civarında Ermeni'nin sürüldüğü ve bunların tekrar anavatanlarına döndüklerinde kendilerine yurt olarak verilmek üzere, daha önce Ermenilere ait olduğunu iddia ettiği Kars ve Ardahan'ın Sovyet Ermenistan'ına iade edilmesiydi (Göktepe ve Seydi, 2015: 200).

Molotov, iki devlet arasında 16 Mart 1921'de yapılan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın, Sovyetler Birliği'nin güçsüz durumda olduğu bir dönemde yapıldığını ileri sürerek, değişen duruma göre, antlaşmadaki toprak değişikliklerinin eski haline getirilmesini talep etmişti. Molotov, Kars ve Ardahan'ın tekrar Sovyetler Birliği'ne bırakılmasını isterken, 200 milyonluk Sovyet halkının kaderinin, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerinde bir hak sahibi olmaması nedeniyle, Türklerin iradesine bağlı olmasından rahatsızlık duyduklarını

belirtmişti. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin tadili için yapılacak görüşmelerin de iki ülke arasındaki ittifak antlaşması görüşmeleri ile paralel yürütülmesini istemişti. Sovyetler Birliği'nin, Boğazlarda üs ve toprak taleplerinin süreklilik arz ettiğinin anlaşılması uzun sürmemişti. Molotov, 18 Haziran 1945'te, Sovyet isteklerini Selim Sarper'e tekrar ileterek, taleplerinden vazgeçmeyeceklerini ortaya koymuştu (Aydın, 2003: 473).

5.3. Potsdam Konferansı ve Boğazlar Meselesi

Almanya'nın yenilgisinden sonra savaş sonrası düzeni konuşmak için yapılan Potsdam Konferansı'nda ele alınan önemli konulardan biri, Türk Boğazlarının durumuydu. Montreux Sözleşmesi'nin Sovyet ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlardan her zaman serbestçe geçmesini sağlayacak şekilde değiştirilmesi yolundaki Sovyet isteği, 1944 yılının Ekim ayında Moskova'da Churchill'e, 1945 Şubatı'nda da Roosevelt'e açıklanmış ve her iki devlet adamının prensip itibarıyla, desteğini kazanmıştı. Bu bakımdan Sovyet gemilerinin Boğazlardan geçişi konusunda Potsdam Konferansı'nda geniş bir görüş ayrılığı ortaya çıkmadığı halde, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar konusuna yalnız Türkiye ile kendisini ilgilendiren iki taraflı bir sorun olarak bakması ve Boğazlarda deniz ve kara üsleri istemesi geniş tartışmalara yol açmıştı.

Potsdam Konferansı'nın ilk günlerinde yapılan bir tartışmada, İngiliz Başbakanı Churchill, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar meselesine yalnız kendisi ile Türkiye'yi ilgilendiren iki taraflı bir mesele olarak bakmasına itiraz etmiş, İngiltere'nin Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda üs sahibi olmasına razı olamayacağı gibi, bu konuda Türkiye üzerine baskı yapamayacağını da belirtmiştir. Churchill'in bu görüşüne Truman da katılmıştır. Yapılan tartışmalar sırasında Truman, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak isteklerinin yalnızca bu iki devleti ilgilendiren, böyle olduğu için de ikisi arasında çözülmesi gereken bir sorun olduğunu ileri sürmüştür. Öte yandan Truman, Boğazlar meselesinin Birleşik Amerika'yı ve bütün dünyayı ilgilendirdiğini söyleyerek, Türk Boğazları için düzenlenecek yeni rejime Amerika Birleşik Devletleri'nin de katılması gerektiğini ifade etmiştir. Başkan Truman, savaş sonrası dünyada bütün uluslararası su yollarından geçiş serbestliği ilkesini savunmuştur. Fakat Stalin, Truman'ın milletlerarası su yolları konusundaki teklifine katılmakla beraber, Türk Boğazlarının özel bir durumu olduğunu söyleyerek, Boğazların durumunun ayrı mesele olarak ele alınması için ısrar etmiştir.

Stalin'in bu ısrarı karşısında Amerikan ve İngiliz yöneticileri Boğazlardan serbest geçişi üç büyük devletle diğer ilgili devletlerin teminatı altına koymayı önermişlerdir. ABD ile İngiltere'ye göre, böyle bir teminat kabul edilirse, Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda üs istemesine lüzum kalmayacaktı. Fakat Sovyet yöneticileri, bu teklifi de kabule yanaşmamışlardır.

Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda üs istemek hususunda ısrar etmesi üzerine taraflar uzlaşamamış ve her üç devletin Boğazlar konusundaki görüşlerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirmelerine karar verilmiştir. Bu kararın Rusça metni İngilizce metninden biraz değişiktir. İngilizce metne göre, her üç devletin Boğazlar konusundaki görüşlerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirmeleri gerektiği ifade edilirken, Sovyetler Birliği, Rusça metinde, Boğazlar meselesinin üç devletin her biri ile Türk Hükümeti arasında ayrı ayrı yapılacak görüşmelere konu teşkil etmesi gerektiğini ifade ettiğini ileri sürmüştür. Bu ayrılık, sonradan, Birleşik Amerika ile Sovyet Rusya arasında anlaşmazlık çıkmasına yol açacaktır.

Potsdam'da Boğazlar konusunda yapılan görüşmeler, kesin bir sonuca bağlanamamış, bununla beraber, özellikle iki nokta belirli bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bunların birincisi, Birleşik Amerika ve İngiltere'nin Montreux rejiminin değişmesine karşı olmadıkları ve Washington'un Boğazların yeni rejimi konusunda söz sahibi olmak istediğidir. Esasen Türkiye de, Boğazların ulusal egemenliğini ve bağımsızlığını zedelememek şartıyla yeni bir rejime tabi kılınmasını kabul etmişti.

Potsdam'da ortaya çıkan ikinci önemli nokta; Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak isteği karşısında Birleşik Amerika'nın tutumudur. Sovyetlerin istekleri karşısında, Washington bu konunun yalnızca Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni ilgilendirdiğini ve bu bakımdan bu iki devlet arasında çözüme bağlanması gerektiğini ileri sürmüştür.

ABD diplomatları, Sovyetlerin isteklerine ılımlı yaklaşımlarına rağmen, Sovyetler Birliği'nin hiçbir devleti umursamayan tavırları karşısında bu devlete karşı önlem alma ihtiyacı hissetmeye başlamış, Türkiye ise bu desteğe sahip olmak için, menfaatlerine ters düşen isteklerde bulunsa bile ABD ile ilişkilerini bozmamaya özen göstermiştir.

5.4. Sovyet Notaları ve Türkiye'nin Karşı Tepkileri

Potsdam Konferansı'nın sonra ermesinden sonra Sovyet Rusya, Potsdam kararlarının yanında, Montrö Sözleşmesi'nin “İmzacı devletlerden herhangi birisi anlaşma üzerinde değişiklik isterse her beşinci yılın başlangıcında tekliflerini iletme hakkına sahiptir” maddesine dayanarak, Boğazlar konusundaki görüşlerini, 7 Ağustos 1946'da Türk hükümetine bir nota ile bildirdi. Savaş sırasında meydana gelen olayların, Montrö Sözleşmesi ile kurulan rejimin Karadeniz devletlerinin güvenliğini korumaya yeterli olmadığını gösterdiği belirtildi. Bu notada, Türk hükümetinin İkinci Dünya Savaşı sırasında, 9 Temmuz 1941'de Seafalke adlı Alman sahil muhafaza gemisinin, 9 Temmuz 1941'de Tarvisio adlı İtalyan gemisinin, Haziran 1944'te Ems tipi 8, Kriegtransport tipi 5 Alman savaş gemisinin Boğazlardan geçmesine göz yumduğu notaya eklendi. Tüm bu iddialardan başka Sovyet notasında şu öneriler vardı;

Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

Karadeniz'de sahili olan devletlerin harp gemilerine her zaman geçiş serbestliği tanınmalıdır.

Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlere ait harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi hususi surette derpiş edilen haller müstesna memnudur.

Boğazlar rejiminin tesisi, Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili bulunan devletlerin yetkisinde olmalıdır.

Boğazlardan ticari seyrüsefer serbestliğini ve Boğazların güvenliğini sağlama bakımından en fazla ilgili ve bunu uygulamaya muktedir olmaları sıfatıyla, Türkiye ve Sovyetler Birliği, Boğazların savunmasını ortak araçlarla temin etmelidirler (Akalin, 2003: 199).

Sovyetler Birliği notanın birer örneğini İngiltere ve ABD'ye de gönderdi. Türkiye, Sovyet notasını 22 Ağustos 1946 tarihli nota ile yanıtladı. Aradan iki hafta süre geçmesinin nedeni ise Türkiye'nin ABD cevabi notasını beklemesinden idi. ABD, 19 Ağustos 1946 tarihinde Sovyet notasına cevap verdi. Sovyet notasının ilk üç noktasına itirazda bulunulmuyor, 4. ve 5. Önerilere karşı; “Boğazlar rejimi sadece Karadeniz devletlerini değil, ABD dâhil tüm ülkeleri ilgilendiren bir sorundur. Türkiye Boğazların savunmasında başlıca sorumlu kalmayı sürdürmelidir. Bir saldırı durumunda BM Güvenlik Konseyi harekete geçer” denilmektedir.

Türkiye, ABD'nin Sovyet notasını cevaplamasının ardından, öncelikle Sovyetlerin kimi savaş gemilerinin savaş sırasında Montreux Sözleşmesi'ne aykırı olarak geçirildiği şeklindeki suçlamalara yanıt veriyor, bu iddiaları reddediyordu. Türkiye, dengeli bir belge olan Montreux Sözleşmesi'nin ortadan kaldırılması için bir neden görmediğini söylüyordu. İlimli bir üslupla hazırlanmış olan nota, Boğazlar üzerinde yetkili devlet tartışması ile ilgili olarak, öteki devletlerle birlikte yapılmış bir sözleşmenin yürürlükten kaldırılmasının, öteki devletlerin çıkarlarına zarar vermesi olasılığına işaret ediyordu. Türk hükümeti, Sovyet notasının 5. Maddesini kesin bir dille reddederek; Bu teklif, Türkiye'nin hiçbir biçimde feragat edemeyeceği egemenlik haklarına aykırıdır denilmiştir (Akalin, 2003: 200).

Türkiye Hükümeti, Boğazların güvenliğini birlikte sağlama yolundaki Sovyet önerisini geri çevirdikten sonra, teklifin uluslararası bakımdan da çok ciddi itirazlara maruz kalacağını düşünmüş, uluslararası toplumun desteğini de aramıştır (Akalin, 2003: 201). Türkiye'nin Sovyet taleplerini geri çevirmesine rağmen, notada kullandığı üslubun gayet yumuşak olmasından çıkarabileceğimiz iki sonuç vardır; birincisi Türkiye'nin hâlâ ABD desteğini sağlayamamış olması, ikincisi ise Sovyetler Birliği ile diyalog kurabilme arzusudur.

Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya gönderdiği yanıtın sonra 24 Eylül 1946'da Sovyet hükümeti ikinci bir nota verdi. Bu notada Sovyet tarafı eski görüşlerini yineledikten sonra, özellikle Türkiye'nin reddettiği 4. ve 5. Maddeler üzerinde duruyordu. Sovyet notası, 4. Madde ile Karadeniz'in “kapalı deniz” olduğu iddiasına dayanarak, Sovyet Rusya ve öteki Karadeniz ülkelerinin durumlarını dikkate almasını Türkiye'ye telkin ediyordu. Boğazların güvenliğinin ortaklaşa savunulmasına ilişkin 5. Madde konusunda ise Moskova;

“Sovyetler Birliği'nin Boğazların savunmasına doğrudan katılması gereğinin ülkenin yaşamsal çıkarlarından kaynaklandığını unutmamak gerekir” uyarısında bulundu. Türkiye'nin dostlukla ilgili sözlerine karşı, *“Sovyetler Birliği'nin güvenliğinin ayrılmaz bir parçası olan bu önemli sorunu Sovyet hükümeti ile birlikte incelemeyi reddederken, bir yandan da Sovyetler Birliği ile dostluk kurulmasını savunmak, çelişkiye düşmektir”* deniliyordu (Akalin, 2003: 202).

Sovyet Rusya, toplanması düşünülen konferanstan önce iki hükümet arasında müzakereler yapılması önerisini de ortaya getiriyordu. İngiltere ve ABD bu notaya, 9 Ekim 1946 tarihinde cevap verdiler. ABD,

Boğazlar sorununun çok taraflı görüşmeler yoluyla çözülmesinde ısrar ediyor, Montreux Sözleşmesi'nde değişiklik yapmak üzere toplanacak bir konferansa katılacağını belirtiyor, Boğazlara yapılacak bir saldırıyı BM Güvenlik Konseyi'ne götürceğini duyuruyordu.

Yeni Sovyet notası sonrasında Türkiye'nin tutumunun ne olacağı merak edilen bir konuydu. Daily Telegraph Gazetesi muhabiri Christopher Buckley'i kabul eden Başbakan Recep Peker, Boğazlar meselesi ile ilgili son gelişmeler üzerine önemli açıklamalarda bulundu. Buckley'in Başbakanla yaptığı bu mülakat, 18 Ekim'de yayımlandı. Mülakatta, İngiliz ve Amerikan hükümetleri tarafından yapılan son teşebbüsleri tatminkâr bulduğunu ifade eden Başbakan, Postdam'da görüldüğü gibi Montreux Sözleşmesi'nin tadili ile ilgili yapılacak doğrudan görüşmelerin, ancak bir konferans için hazırlayıcı mahiyet taşıdığı sürece ve ilgili tarafların her biri arasında cereyan etmesi şartıyla faydalı olabileceğini ifade etti. Başbakan, Türk Hükümeti'nin her zaman bu fikirde olduğunu, oysa 7 Ağustos'ta verilen Sovyet notasının Montreux ruhuna ve Türk hükümlerine aykırı olduğunu belirtti. Başbakan, Sovyet isteklerinin dördüncüsünün Türkiye tarafından kabul edilemeyeceğini, zira bu isteğin müzakereleri sadece Karadeniz devletlerine bırakarak, Türkiye ve Rusya'nın iki taraflı görüşmelerde karşı karşıya kalmaları sonucunu doğuracağını ifade etti. Yine Sovyetlerin beşinci talebinin de kabul edilemez olduğunu, Boğazların birlikte savunulması istenmek suretiyle Türk hükümlerine tecavüz edildiğini söyledi. Başbakan Peker, Türk Hükümeti'nin dış siyaseti ile ilgili beş ilkesini de şu cümlelerle açıkladı;

“1. Türk milletinin hükümler haklarını ve Türk vatanının bütünlüğünü korumak

2. Türkiye'nin müttefik ve dostlarına güven ve sadakat. (Başbakan İngiltere ve Amerika'yı Kastediyordu)

3. Birleşmiş Milletler Kurulu'na karşı samimi bağlılık

4. Bu esaslar dâhilinde, bütün komşuları ile samimi dostluk münasebetlerinin idamesi, bilhassa büyük komşumuz Sovyet Rusya ile milli kurtuluş savaşımız sırasında kurulan ve iki büyük dünya harbi arasında gelenek teşkil eden samimi dostluk ve karşılıklı emniyet havasını yeniden kurmak

5. Dünyanın her tarafı ile normal ve karşılıklı ticari münasebetlerin yeniden tesisi” (Cumhuriyet, 19 Ekim 1946, s. 1.)

Başbakanın mülakatının yayımlandığı 18 Ekim günü, Sovyetlerin 24 Eylül tarihli notasına cevaben, ikinci Türk notası verildi. Notanın metni, Sovyetlerin tüm iddialarına ayrıntılı ve açıklayıcı cevaplar verildiği için oldukça uzundu. Notada Sovyet iddialarına karşılık, Türk Hükümeti'nin, İkinci Dünya Savaşı esnasında Montreux Sözleşmesi'nin mükemmel şekilde tatbik edilmesini sağlamak için iyi niyet ve dürüstlikle gayret sarf eylediği ve bunu icabında bir hakem heyeti önünde ispata hazır olduğu bildirildi. Bu şekilde karşılıklı nota teatisinden bir sonuç alınmayacağı açıkça belirtilerek, bu tartışma şekline bir son verilmesi istendi. Notada, Sovyetlerin şikâyetlerine neden olan bazı küçük çaplı mihver gemilerinin, hileli yollarla Boğazlardan geçmesinin, Montreux Sözleşmesi'nin 2 numaralı ekindeki eksikliklerden kaynaklandığı, bu nedenle hâlihazırdaki şartlar ve teknik hatalar hesaba katılarak, 2 numaralı ekin tadil edilmesi gerektiği dile getirildi. Notada, sözleşmedeki Milletler Cemiyeti'nin rolüne ve müdahalesine dair hükümlerin yerlerini, dünya barışını koruma görevini üstlenmiş olan Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın koyduğu usullere bırakması, Japonya'nın akit devletler arasından çıkarılması, Amerika'nın akit devletler arasında yer alması gibi, Türkiye'nin Montreux Sözleşmesi'nde öngördüğü değişiklikler tekrar ifade edildi (Erden, 2014: 266).

Türkiye'nin bu güçlü duruşunun, daha sonra Truman Doktrinini'nin açıklanmasında etken olduğu göz ardı edilemez. Ahmet Emin Yalman ret cevabıyla Türklerin bir anda çok büyük itibar kazandığını vurgulamış, Metin Toker, cevabın, Truman Doktrinini'nin temel taşı teşkil ettiğini belirtmiştir (Toker, 1999: 139).

İsmet İnönü bu konudaki görüşlerini;

“Boğazları beraber savunacaktık. Yani Rus kuvvetleri gelip Boğazlara yerleşeceklerdi. Sonra, ortak savunmanın icabı diye bizden her şeyi isteyeceklerdi. Doğu Avrupa'nın ele geçirdikleri ülkelerinde hangi statüye sahipse bizde de o statüde bulunacaklardı. Kararımı derhal verdim: Cevabımız hayır olacaktı. Bu kararımı verirken kendimizden başka hiç kimseye güvenmiyordum. Fakat Anglosaksonların da Rusya'nın, Akdeniz kapısını tutmasını istemeyeceklerini biliyordum” (Toker, 1999: 138) şeklinde açıklamıştır.

Türkiye cevabi notasında, Türkiye ve Sovyet Rusya arasında yapılan karşılıklı nota gönderilmesinin iki tarafa da yarar sağlamayacağını, tarafların görüşlerini açıklamış olduklarını, yazışmanın sürmesinde bir yarar görmediğini belirtmesi üzerine, Sovyetler Birliği bu notaya cevap vermedi ve konferans toplanmasını da talep etmedi. Böylelikle nota krizi kapanmış oldu. Ancak Türkiye'de Sovyet isteklerinin devam edip

etmeyeceği konusunda, hâlâ tedirginlik hâkimdir. Türkiye'nin Bern elçiliğinden, Genel Kurmay Başkanlığı'na çekilen 25 Mart 1947 tarihli 2 maddelik şifreli telgrafta şöyle demektedir;

“A- Moskova Konferansı sonuna kadar Anglosaksonları gücendirmemek için susmayı tercih eden Sovyet Hükümeti'nin Mayıs ayında ve Konferans sonunda, Boğazlar ve Şark Vilayetleri konusuna tekrar dönerek Türkiye üzerinde siyasi tazyiklerini tekrar edeceklerdir. B- Muhtelit Sovyet Cumhuriyetlerinde Boğazlar ve Şark Vilayetleri işinin Sovyetler için bir prestij konusu olduğu ve bundan hiçbir zaman dönülmeyeceği hakkında propagandalar yapılmaktadır” (BCA, 30..1.0.0/111.700.3. Bkz: Ek 3.)

Bu telgraftan anlaşılacağına göre Ruslar, Türkiye'den istekleri konusunda elde etmeyi planladıkları başarıyı kazanamayınca, Doğu Bloğu içerisinde bulunan devletlerin gözündeki prestijini kaybetmemek için böyle bir yol seçmiş durumdadır. Türkiye Batı'ya yanaşma politikasını hızlandırmış ve Sovyet Rusya ile ilişkileri gerilmeye devam etmiştir.

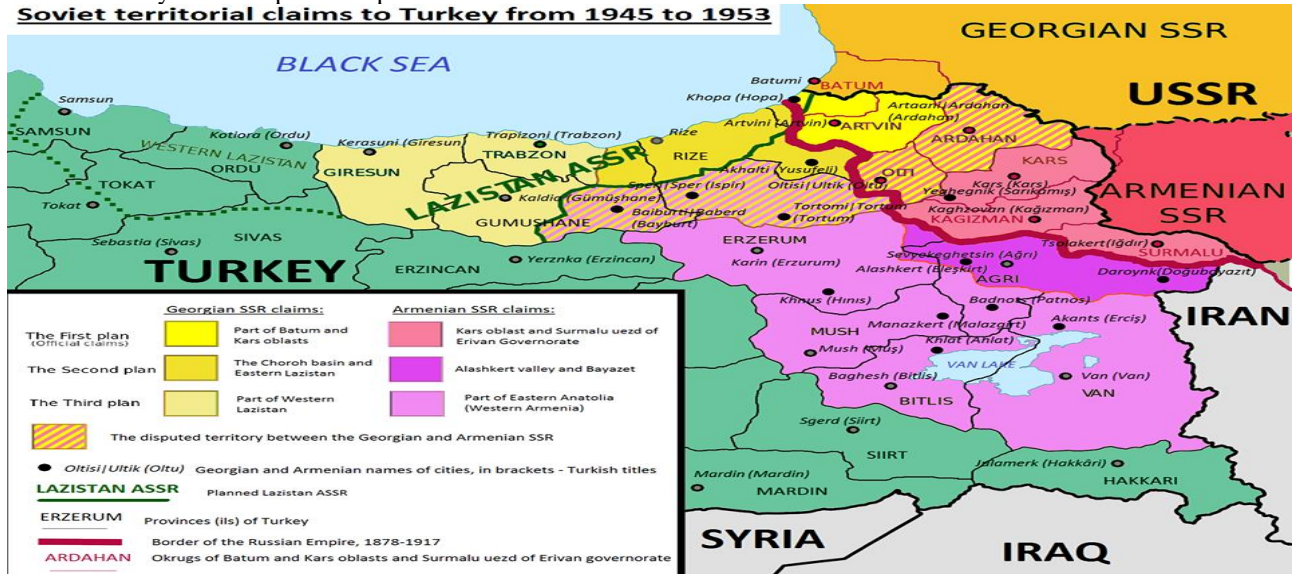
6. SOVYETLERİN TOPRAK TALEBİ MESELESİ

Sovyet Rusya'nın güney siyaseti için Türkiye'ye karşı başlattığı sinir harbi sadece Boğazlarda üst isteği ile kalmamış, gerek Türkiye üzerinde baskı kurmak ve gerekse Boğazlar üzerindeki isteklerini perdeleyebilmek için, Türkiye'nin doğu bölgesinden toprak talebinde de bulunmuştur. 7 Haziran 1945'te Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper ile görüşen Sovyet Dışişleri Komiseri Molotov'un görüşmeye konu olan isteklerinden biri de Doğu illerinden toprak talebinde bulunmasıdır. Burada altının çizilmesi gereken konu; toprak talebi, Boğazlar meselesinde olduğu gibi resmi bir isteğe dönüşmemiştir. Bu talep ikili görüşmelerde sözlü olarak iletilmiştir.

Sovyet Rusya'nın Türkiye'den toprak isteği aslında bu konudaki ilk talebi değildi. 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, bu antlaşmanın uygulanmasına ancak kuvvetle karşı konulabileceğini anlayan Mustafa Kemal Paşa, bu kuvveti sağlamak ve bir dostluk anlaşması imzalayarak Sovyet Rusya'dan yardım almak için, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyeti Moskova'ya gönderdi. Söz konusu dostluk anlaşmasının esasları hazırlanmış ancak Bekir Sami Bey bu anlaşmayı imzalamamıştı. Çünkü Sovyetler Bitlis, Van ve Muş illerinin Ermenistan'a terk edilmesini istemişlerdi (Cebesoy, 2017: 61). Gümrü Antlaşması'nın imzalanmasından sonra bu mesele kapanabilmişti. Sovyet Rusya, Soğuk Savaş'ın başlarında eline geçen fırsatı kullanarak bu isteğini tekrar gündeme getirdi.

Almanya'ya karşı kazanılan zaferin etkisi altındaki Sovyet yönetimi, istediği bu bölgeleri alacağına kesin gözüyle bakmış, koparmak istedikleri toprağın sınırlarını belirleyerek bu alanın Ermenistan ve Gürcistan arasında paylaşılması karara bağlanmıştı. Sovyet yönetimi, istediği toprakları alacağından o kadar emindi ki, Komünist Parti'nin yerel komitelerini oluşturmuşlar ve yöneticilerini bile belirlemişlerdi. Aşağıdaki haritada görüldüğü üzere, Sovyet planlarının gerçekleşmesi durumunda Ermenistan'ın yüzölçümü %80, Gürcistan'ın yüzölçümü ise % 8 oranında artacaktı (Hasanlı, 2011: 8-9).

Harita 2. Sovyetlerin Toprak Talepleri⁵

⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Soviet_territorial_claims_against_Turkey/ Erişim Tarihi: 08.12.2015

Gürcistan Bilimler Akademisi'nden iki Profesör, Türkiye üzerindeki toprak isteklerini dile getiren bir makale yayınlamışlardı. 14 Aralık 1945 tarihinde Tiflis'te yayınlanan Komünist ve 20 Aralık'ta da Pravda ve Izvestia gazetelerinde yayınlanan makale, "Gürcistan'dan Zapt edilmiş topraklar Geri Verilmelidir" başlığına sahipti. Bridzneşvili ve Canayşa adlı profesörler, Gürcü sınırlarının 2500 yıl önce Van Gölü'nden Karadeniz'e kadar uzandığını öne sürmüşlerdir. Böylece Türkiye'ye ait olan Kars, Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon ve Giresun üzerinde hak iddia ediyorlardı (Vatan, 21 Aralık 1945). Söz konusu makalede;

"Tarihte Gürcü Devleti'nin hudutları güneydoğuda Van Gölünün batı köşesinden başlayarak, Erzincan'a kadar ve Erzincan'dan Trabzon'un batısında denize kadar devam ederdi. Bugünkü Lazlar müslümanlaştırılmış Gürcülerdir. Türkler, Gürcülerden zapt ettikleri topraklarda asırlarca Gürcülere zulmettiler. Şehirlerin ve köylerin adlarını değiştirdiler. Tarihi abideleri yıktılar. Halkın adlarını ve soyadlarını değiştirdiler. Buna binaen, Gürcü milleti kendisine ait olan toprakların kendisine verilmesini ve tarihi haksızlığın tamir olunmasını talep etmektedir. Gürcü halkı hiçbir zaman vazgeçmediği ve vazgeçemeyeceği topraklarını geri almak zorundadır. Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Giresun ve Trabzon bölgelerini içine almak üzere, Doğu Lazistan'ı, yani Gürcistan'dan koparılmış toprakların bir bölümünü kastediyoruz" gibi ifadeler vardı (Tellal, 2003: 503)

Sovyet yönetimi neden Türkiye'ye karşı toprak iddialarını Ermenistan ve Gürcistan aracılığıyla ileri sürmek istiyordu? Burada Sovyetlerin iki amacı vardı. Birincisi; uluslararası arenada saldırgan ve yayılmacı Rus imajını önlemek ve bu maksatla Gürcüleri maşa olarak kullanmak, diğer amacı; yurtdışında yaşayan Ermenilerin sempatisini kazanmak, onları kendi ilgi alanına dahil etmek, aynı zamanda Ermeni diaspora örgütlerini Moskova'nın çıkarları doğrultusunda kullanmaktı. Moskova ayrıca, Ermenileri savunan devletlerin ve tanınmış politikacıların desteğini alarak toprak talepleri konusunda uluslararası destek kazanmak istiyordu. Sovyetlerin toprak talebi İngiliz basınında da yer bulmuştu. Time Dergisi'nde,

"Rusya ve Türkiye" başlığını taşıyan makalede Gürcü iddiaları şöyle yorumlanmıştı: "İki Gürcü profesör tarafından Türkiye'den toprak talebi yönünde açıklamalar yayınlanmış, Sovyet Rusya tarafından resmi bir talep olmasa da, Rus basınında geniş yer bulan bu gelişme, Sovyet yönetimi tarafından tepki görmediğine göre tasvip ediliyor imajı kazanmıştır." (BCA, 30.1.0.0/101.623.3.)

Bu yorumdaki tespiti, Molotov ile Büyükelçi Selim Sarper arasındaki diyalog da desteklemektedir. 1921 Antlaşması ile Ermenistan ve Gürcistan'ın uğradığı zararlardan bahseden Molotov, bu zararın giderilmesini talep etmiş, bir süre sonra da Gürcü profesörler konuyu gündeme getirmiştir. 18 Haziran tarihli Sarper-Molotov görüşmesinde yaşanan diyalog şöyle gelişmişti;

"Sarper: Sayın Molotov görüşmenin müttefik olarak yürütülmesine hazır mı?"

Molotov: Sadece şu şartla ki, anlaşmanın temelini toprak sorunu ve Boğazlar sorunu dâhil tüm uyumsuzlukların düzenlenmesi oluştursun.

Sarper: Toprak sorunu Türkiye için büyük öneme haizdir.

Molotov: Sovyet hükümeti için de gündeme getirdiği konular büyük öneme haizdir.

Sarper: Türkiye küçük ülkedir. Doğuda, batıda ve güneyde çok şey kaybetmiştir. Buna göre de onun verebileceği çok az şey vardır.

Molotov: Sovyetler Birliği büyük devlettir. Fakat Ermenistan ve Gürcistan küçük cumhuriyetlerdir ve onlar hukukken kendilerine ait olanların, örneğin Kars ve Ardahan illerinin iade edilmesini istiyorlar.

Sarper: Sovyet tarafı Çarizmin adaletsizliğini düzeltmek için Türkiye'ye verilmiş olanları geri istiyor.

Molotov: Sovyet tarafı bir zamanlar var olmuş adaletsizliğin devam etmesini kabullenemez." (Hasanlı, 2011: 161-162)

Diyalogda görüldüğü üzere, görüşme diplomatik bir söz düellosu şeklinde geçmiştir. Görüşmeden anlaşıldığı üzere, Sovyetler bu talepleri uzun süredir planlamışlardır ve vazgeçmek gibi bir niyetleri de yoktur. Doğu Anadolu'nun Ermenistan'a bırakılmasına dair görüşlerin Pravda gazetesinde yer almaya devam etmesi de, Sovyet Hükümeti'nin bu konuyu gündemde tutma kararlılığını ortaya koymuştur. Faik Ahmet Barutçu'ya göre Ruslar, arazi meselesini asıl hedefleri olan Boğazlar konusunu fazla yaymak istemedikleri için çıkarmışlardır (Barutçu, 2001: 749).

Feridun Cemal Erkin ise, Gürcü profesörlerinin iddialarının yanlışlığını nüfus oranlaması yaparak ispatlamak istemiştir. 1918 yılında yapılan halk oylaması, Gürcü profesörlerinin belirtmiş olduğu tüm bölgeleri kapsamamaktadır. Ancak sonuç olarak bakıldığında, Birinci Dünya Savaşı'nda bölgede yaşayan halkın Osmanlı yönetimi altında kalmayı tercih ettiği görülmektedir. Asıl ilginç olan, gayrimüslimlerin de büyük bir oranla Osmanlı yönetimini tercih etmiş olmasıdır (Erkin, 1968: 176).

Tablo 1. 1918 Yılı Halk Oylaması Sonuçları (Şen, 2006: 177)

Şehirler	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus	Osmanlı Yönetimini İsteyenler	Bolşevik Yönetimini İsteyenler
ARDAHAN	68.873	15.007	22.602	52
OLTU	18.206	1.808	5.279	----
KARS	65.248	1.625	19.446	19
KAĞIZMAN	28.372	1.197	8.198	140
ARTVİN	35.992	2.194	10.831	11

Sovyet Rusya'nın toprak talebi Türkiye'de sert tepkilere yol açmıştır. Kars Görüşmelerine Türkiye Baş Murahhası olarak katılmış olan Kazım Karabekir, Mecliste yaptığı konuşmada;

“...Türk-Rus düşmanlıkları Çarlık ve Osmanlı devirlerine aittir. Kars denen yer kimlerindir? Bu asırlarca Türk halkıyla meskûn olan ve kısa bir zaman için Çarlık idaresine tazminat karşılığı olarak verilen bir Türk ülkesidir... Biz oraları Ruslardan değil Ermenilerden aldık... Kars Yaylasına hâkim olmak demek Anadolu'yu istila için pusuda yatmak demektir. Keza Kars Yaylasına hâkimiyet, Dicle ve Fırat boyunca Akdeniz ve Basra Körfezine inen yolların tepesine hâkim olmak demektir.” (Hasanlı, 2011: 160) diyerek, toprak talebinde bulunmanın altında yatan asıl sebebin Akdeniz'e inmek olduğunu vurgulamıştır.

Sovyet Rusya'nın Türkiye'den toprak talep etmesini değerlendiren birçok Rus bilim adamı gibi N. İ. Yegorova da, SSCB'nin Türkiye'ye karşı toprak taleplerinin gerçek taleplerden ziyade şantaj ve siyasi baskı niteliği taşıdığını düşünüyor. Molotov-Sarper görüşmesi sırasında SSCB'ye askeri üs verilmesi konusunu Sovyet liderleri yeni boğazlar rejiminin önemli maddesi olarak görüyorlardı. Hava kuvvetlerinin gelişmesiyle ilgili Boğazların öneminin azaldığı bir dönemde, Sovyetler Birliği'nin güvenlik gerekçesi ile bu istekleri üzerinde ısrar etmesinin altında yatan gerçek neden farklıydı. Karadeniz havzasının en büyük devletinin gerçek amacı, bu yolla Yakın Doğu'da, Akdeniz'de ve Balkanlarda güçlenmekti (Eropoba, 1997: 23-24).

7. SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Rusya'nın güneye inme amacıyla Türkiye'ye karşı uygulamaya çalıştığı baskı politikası, daha sonraki süreçte Türkiye'nin dış politikasını ve hatta iç politikasını şekillendiren önemli bir olaydır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyet tehdidinin en somut olumsuz etkisi, Türkiye'yi kendisini ilgilendiren bazı konularda sessiz kalmaya zorlamasıydı. Savaş sonrası On İki Ada'nın geleceği konusunda hiçbir ciddi girişimi olmadı. Yunanistan ise daha savaşın başında, savaş sonrası bu adaların kendisine verileceğine dair Londra'dan garanti almıştı. Aslında baştan beri Meis Adası'nın Türkiye'ye ait olduğunu Yunanistan dâhil herkes kabul ediyordu. Ama Sovyet faktörü devreye girince, İngiltere, Ege'de ve Akdeniz'de insiyatifi elinden kaçırmamak için, On İki Ada'nın Yunanistan'a verilmesi için çaba sarf etmeye karar verdi. Dolayısıyla Türkiye'nin en azından Meis'i alması yönünde esen iyimser hava bu şekilde ortadan kalkmış oldu (Göktepe ve Seydi, 2015: 199).

Soğuk Savaş dönemi, Türkiye'nin her alanda değişimine neden olan önemli bir süreçtir. Dış politika çizgisi, siyasi, ekonomik ve sosyo kültürel yapısı için bir dönüm ve dönüşüm noktası oldu. Bu değişim sürecine sebep-sonuç ilişkisi içinde baktığımızda, sürekli vurguladığımız şekilde, tarihi süreçle birlikte, dönemin gelişmelerinin bileşkesi ile oluşan bu değişim, sonucu itibarıyla Türkiye'yi başka bir sürece ve konuma taşımıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın henüz başlarında, Soğuk Savaş şartlarını yaşamaya başlayan Türkiye, Sovyet Rusya'nın istek ve baskılarına maruz kalmıştı. Savaşı müteakip Sovyet Rusya'nın Türkiye'den talepleri Türkiye'yi diğer dünya gücünün safına itmiştir. Gerek içeriden ve gerekse dışarıdan Türkiye'ye karşı uygulanan Rus baskısı, Türkiye'yi kendine müttefik bulmaya zorlamıştır. Bu psikoloji altında Türk idarecileri, ABD'yi kurtarıcı olarak algılamışlardır. Bunun yanında, Mustafa Kemal Atatürk'ün çizdiği yol ve gösterdiği hedefler itibarıyla da Türkiye, Batı Bloğu içinde konumlandı. Batılı devletler ile iyi ilişkiler içerisinde olmayı, “muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkma” ülküsü açısından kendine araç edinmişti. Türkiye'nin (güvenlik amaçlı) Batı'ya angaje olma çabalarının somut adımını attığı 1952'ye kadar olan süreç, iki kutuplu mücadelenin gerektirdiklerinin ötesine geçerek, Türkiye üzerinde ABD hegemonyasının

kuruluşunun temellerinin atıldığı dönem olmuştur. Sovyet Rusya korkusuyla ABD'ye yanaşmak, Türk tarihinde ikinci “denize düşen yılanı sarılır” vakasıydı. Ancak bunu anlamak ilerleyen süreçlerde mümkün olacaktı.

Sovyet Rusya korkusu, Türkiye'yi ABD saflarına itmişti. Ancak burada Sovyet Rusya'nın, peyki haline getirmek istediği ülkelerin yönetimlerine komünist partileri getirerek, sistemli bir şekilde ilerlerken, Türkiye'yi tehdit ederek peyk haline getirmeye çalışması ayrı bir problematiği ortaya çıkarıyor. O dönem Sovyet yöneticileri, bu baskı ve taleplerde bulunurken, Türkiye'nin ABD saflarına kayacağını düşünmemiş olamazlardı. Bu, aklımıza gizli bir anlaşma olabilir mi sorusunu getirmekte. Şimdilik bunu bilemiyoruz. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren yaşanan gelişmelere baktığımızda, bu ihtimal zayıflıyor. Çünkü Sovyet Rusya'nın tarihi amaç ve planlarını uygulamak için İkinci Dünya Savaşı'nı bir fırsat olarak görmesi, planlarında önemli bir yeri olan Türkiye'nin kazanılmasını gerekli kılıyordu. 1939 yılında, Türkiye ile ilgili ilk taleplerini bildirdiğinde, henüz ABD'nin savaşa dâhil olacağı bile belirsizdi. Nitekim Stalin'in Türk-Rus ilişkilerinde gerginlik yaratacak icraat ve söylemlerine karşılık, Stalin sonrasında iktidara gelen Kruşçev döneminde, Türk-Rus ilişkilerinde yeniden iyi ilişkiler kurulması yönünde çabalar görülmüştür. Yeni Sovyet yönetiminin Dışişleri Bakanı Molotov'un 30 Mayıs 1953 tarihinde, daha önce Türkiye'nin Boğazlar ve Doğu bölgesi ile ilgili Rusya'nın herhangi bir talebi olmadığını Türkiye'nin Moskova Büyükelçisine bildirmişti.

5 Mart 1953 tarihinde Josef Stalin'in ölümünün ardından, Sovyet Rusya, komşularına karşı daha yumuşak bir politika izlemeye karar vermiş, bu sebeple Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. 30 Mayıs 1953 tarihinde, Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Molotov, Türk Büyükelçisine vermiş olduğu beyanatta, Boğazlarla ilgili talepler ve doğu bölgesinden toprak istekleri ile ilgili açıklama yapmıştı. Beyanatta;

“Bilindiği gibi, 1925 tarihli Sovyet Türk Muahedesi'nin müddetinin sona ermesi ile alakalı olarak, Sovyet-Türk münasebetlerinin tanzimi meselesi birkaç sene evvel iki devlet mümessillerinin resmi görüşmelerinde mevzubahis edilmişti. Bu görüşmelerde Ermenistan SSC ile Gürcistan SSC'nin Türkiye'ye karşı bazı toprak iddiaları ve aynı veçhi ile Sovyet Hükümetinin, Sovyetler Birliği emniyetine Karadeniz Boğazları cihetinden gelebilecek tehdidin bertaraf edilmesine müteallik mülâhazaları da yer almış bulunuyordu. Türkiye Hükümeti ve içtimai mahafili bunları teessürle karşılamış ve bu da Sovyet-Türk münasebetleri üzerinde tesirini göstermekten hali kalmamıştı. İyi komşuluk münasebetlerinin idamesi ve barış ve emniyetin tarsini namına Ermenistan ve Gürcistan Hükümetleri, Türkiye'ye karşı toprak iddialarından sarfinazar etmeği mümkün telakki etmişlerdir. Boğazlar meselesinde Sovyet Hükümeti bu mesele hakkındaki eski noktalarını yeniden gözden geçirmiştir ve Sovyetler Birliği'nin Boğazlar cihetindeki emniyetini Sovyetler Birliği için olduğu gibi Türkiye için de kabule şayan şartlar altında temin etmeyi mümkün addetmektedir. Bu suretle, Sovyet Hükümeti Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı hiçbir toprak iddiasında olmadığını beyan eder” (BCA, 030.01.0.0/61.376.17.) denilmiştir.

Sovyetler Birliği, Stalin dönemindeki baskıcı politikalarını hafifleterek Türkiye'yi kazanmaya çalışıyordu. Ancak 1939'da başlayarak süreklilik arz eden talepler ve ABD çizgisindeki dış politika, Türkiye'yi Sovyetlere yanaşmaktan uzak tutmuştur. Sovyetlerin tarihi planları ve toprak talepleri, Türkiye yönetimleri ve yöneticilerinin, Sovyet Rusya'ya güven duygularını zedelemiş ve bu güvenin yeniden oluşturulması da mümkün olmamıştır. Türkiye'deki komünist faaliyetler ve Türk komünistlerin Sovyet Rusya ile ilişkilendirilmeleri de bu güvensizlikte etkili olmuştur. Türk solunun eylem ve söylemleri açısından, Türkiye'deki anti-komünist yaklaşımların (resmi ideoloji) oluşumundaki payını da tespit ve teslim etmek gerekir.

Dünya genelinde de geçerli olan Soğuk Savaş mücadelesinin, hegemon düzenin kurulması noktasına taşınmasına en iyi örnek Türkiye'dir. Başlarda Sovyet tehdidi iddiası Türkiye'nin politikalarını şekillendirse de, bu yaklaşım iki ülke arasındaki ilişkilerin çok boyutluluğunu ve her alanda ABD'nin önerdiği politikaların itiraz görmeden uygulanmasının nedenlerini açıklamaktan uzaktır. Örneğin, bağımsızlık ve kalkınmaya önem verdiği söylenen Cumhuriyet ideolojisinin, Türkiye'yi tarımsal üretime ve bağımlı sanayileşmeye teşvik eden ABD yönlendirmesiyle neden çatışmaya girmediği açıklanamamaktadır. Sovyet tehdidi iddiası, Türkiye'nin Soğuk Savaş boyunca, Batı dışı toplumların bağımsızlıkçı arayışlarına, neden bazen Batılı müttefikleriyle farklı tavır alacak kadar sert tepki gösterdiğini açıklamaktan uzaktır.

Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında güvenlik endişesi ile izlediği Batı yanlısı dış politika, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile gelişmiş, NATO üyeliği ile Batı ile bütünleşme noktasına ulaşmıştı. Sovyet Rusya'yı hedef alan NATO ve dolayısıyla ABD politikaları Türkiye'nin dış politikasına yön vermişti. Türkiye'nin NATO üyeliği sonrasında Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin boyutu yeniden şekillenmiş, iki

tarafın birbirine karşı düşmanca tutumları politikalarına yansımıştır. Sosyal alandaki uygulamalar ve basında çıkan haberler, iki tarafın tutumlarını göstermektedir.

EKLER

EK 1. Sovyetlerin 1925 Antlaşmasını Feshetmek İstemeleri ve Basına Yansıması⁶

**ALBAYRAK
PİRİNCİ
KUBURAT
USLARI**

1925-26 Yılı İçin...
Her 100 gr. için...
Her 500 gr. için...

Cumhuriyet

21. İhtisap Sayısı: 7225

1925 Yılı İçin...
Her 100 gr. için...
Her 500 gr. için...

22 Mart 1945

**BİR KADIMIN
HAYATI**

Yazar: ARSAL HANCI
Her 100 gr. için...
Her 500 gr. için...

Türk - Sovyet Muahedesi Uzatılmıyacak

Moskova, dostluk ve tarafsızlık muahedelerini feshetmek arzusunda bulunduğunu hükümetimize bildirdi

Birçok Alman şehirleri teslim olmağa başladı

Alman doğusunda kuşatılan 80 bin kişilik bir Alman kuvveti hızla temizlenmektedir. Amerikan ordusu, büyük süratle ilerlerken ilerleyen çok la Alman hatlarını dönüyor.

Moskovadaki Büyük Elçimize tevdi olunan deklarasyon

Deklarasyonda muahedenin artık yeni şartlara uymadığı ve ciddi tadiller istediği bildiriliyor

Muahede ciddi bir şekilde kassan aşamaya giriyor. Tarihinde hiçbir ve aile ay evvelinden...
Gösterişsizlikle karıştırdığından sonracağı...
Muahede ciddi bir şekilde kassan aşamaya giriyor. Tarihinde hiçbir ve aile ay evvelinden...
Gösterişsizlikle karıştırdığından sonracağı...

Mr. Eden'in demeci

Mr. Eden'in demeci...
Amerikan donanması Japon sularına girdi

Muahedenin metni

17 Aralık 1925 ve Paris'te imzalanmış muahede...
1925, 1931 ve 1933 yıllarında imzalanmış muahedelerin metni...

Adanadaki zelzele

Adanadaki zelzele...
Doğu Prusya'da

Bella Bir Gün..

Bella Bir Gün..
Saf bir zaman...
Bella Bir Gün..

⁶Cumhuriyet 22 Mart 1945, s. 1.

EK 2. Sovyetlerin Türkiye'den İstekleri⁷

Ruslar Türkiye topraklarına göz dikti

İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri arasında yer alan Sovyetler Birliği, Türkiye'den Kars, Ardahan ve Artvin'in kendilerine verilmesini, ayrıca Boğazlar'da da üs kurma hakkı tanınmasını istedi. Stalin'in bu isteklerini Moskova Büyükelçimiz Selim Sarper, Cumhurbaşkanı İnönü'ye ilettili.

tarafından iptal edildiğini bildirmişti.

Moskova Büyükelçimiz olan Selim Sarper, Sovyetler Birliği lideri Stalin'in bu isteklerini Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye getirdi. Ankara'da büyük bir tedirginlik ve tepki yaratan bu istekler Türkiye kadar Batılılar'ı da endişelendirdi.

Batılı müttefiklerinin ölçsüz yardımları ve desteği ile İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri arasında yer alan Rusya'nın fırsattan yararlanarak, Avrupa'da işgal ettiği topraklarla yetinmeyip Türkiye'den de toprak istemesi, hele Türkiye'nin candaman demek olan Boğazlar'da üslenmeye çalışması, Türk yöneticileri ve halkı tarafından nefretle ve büyük tepkiyle karşılanmıştır.

Rusya'nın istekleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmüş ve reddedilmiştir.

Türkiye aynı zamanda Batılı devletlere de birer muhtıra vererek Rusya'nın yayılmacı politikasına dikkatleri çekmiştir.

• Boğazlar'da üs, ayrıca Kars-Ardahan ve Artvin'i istiyor

HAZİRAN-ARALIK -

Türkiye'ye bir nota veren Sovyet Rusya, Boğazlar statüsünün değiştirilmesini, Boğazlar'da kendisine üs verilmesini, ayrıca Kars, Ardahan ve Artvin'in Rusya'ya bırakılmasını istemiştir.

Rusya, Mart ayında da, Türkiye'ye bir nota vererek, 1925'te iki devlet arasında imzalanan tarafsızlık ve saldırılmazlık antlaşmasının kendisi

Türkiye amatör liglerinde bu yılın şampiyon takımları

İstanbul Amatör Ligi Şampiyonu: Beşiktaş
Ankara Amatör Ligi Şampiyonu: Harb Okulu
İzmir Amatör Ligi Şampiyonu: Altınordu
Trabzon Amatör Ligi Şampiyonu: Lise

Türkiye Futbol Şampiyonası
Birincisi: Harb Okulu
Millî Küme Şampiyonu: Fenerbahçe

⁷Tercüman 1900 Yılından 1990'a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul-1990, s. 343.

Ek 3. Sovyetlerin İsteklerinden Vazgeçmeyeceklerini Belirten Belge⁸

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
T.C. CUMHURİYET ARŞİVİ
Genelkurmay Başkanlığı
Şifre Amirliği
Sayı: ...

Çıktığı yer	Tel. Merkez No.	Verildiği T. S.	Alındığı T. S.
Bern	Şifreli Yazı	?	?
Gnkur'a Gld. T. S.	Açıldığı T. S.	Şifrenin No. su	Açanın İsmi
25/Mart/947	25/Mart/947	24/45040	Yb. Cantez

Genelkurmay Başkanlığına

Şifreli Yazı

I-Daima doğru haber verdiği İddia edilen Bir kaynaktan Öğrenildiğine göre :

A) Moskova konfransı Sonuna kadar Anglosuksonları Gücendirmemek için Susmayı tercih eden Sovyet Hükümetinin ,Mayıs Ayında ve Konfrans Sonunda,Boğazlar ve Şark Vilâyetleri Konusuna Tekrar Dönerek Türkiye Uzerinde Siyasi Tazyiklerini Tekrar edeceklerdir.

B)Muhtelit Sovyet Cumhuriyetlerinde Boğazlar ve şark Vilâyetleri işinin Sovyetler için bir Perestij Konusu olduğu ve bundan hiç bir zaman Dönülmeyeceği hakkında Propağandalar Yapılmaktadır.Saygı ile Arzederim.

2-6/Mart/947 ve 24 Sayılıdır.

Kurt Tekin

adi ovidis

030 01 144 900 3

⁸ BCA, 030-01-0-0/111-700-3.

Ek 4. Sovyetlerin Türkiye'den İsteklerinden Vazgeçtiklerini Gösteren Belge⁹DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

E 4

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, 30 Mayıs 1953 tarihinde Sovyet Rusya Hariciye Bakanı Ekselans N. Kolotof tarafından Türkiye'nin Büyük Elçisine okunmuş ve tevdi edilmiş olan, metni aşağıda münderiç beyanata attila kesbeylemiştir :

" Son zamanlarda Sovyetler Birliği'nin komşu devletlerle münasebetleri meselesi ile meşgul olan Sovyet Hükümeti, diğer meseleler arasında Sovyet-Türk münasebetlerinin durumuna da dikkat etmiştir.

Bilindiği gibi, 1925 tarihli Sovyet Türk Mühadesinin müddetinin sona ermesi ile alakalı olarak, Sovyet-Türk münasebetlerinin tanzimi meselesi bir kaç sene evvel iki devlet mümessillerinin resmi görüşmelerinde mevzu bahis edilmişti. Bu görüşmelerde Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Türkiye'ye karşı bazı toprak iddiaları ve aynı vechile Sovyet Hükümetinin, Sovyetler Birliği emniyetine Karadeniz Boğazları cihetinden gelebilecek tehdidin bertaraf edilmesine müteallik mülâhazaları da yer almış bulunuyordu. Türkiye Hükümeti ve içtimaî mahafilî bunları teessürle karşılamış ve bu da Sovyet-Türk münasebetleri üzerinde tesirini göstermekten hali kalmamıştı.

İyi komşuluk münasebetlerinin idamesi ve barış ve emniyetin tarsini namına Ermenistan ve Gürcistan Hükümetleri Türkiye'ye karşı toprak iddialarından sarfınazar etmeği mümkün talâkki etmişlerdir. Boğazlar meselesinde Sovyet Hükümeti bu mesele hakkındaki eski noktalarını yeniden gözden geçirmiştir ve Sovyetler Birliği'nin Boğazlar cihetindeki emniyetini Sovyetler Birliği için olduğu gibi Türkiye için de kabule şayan şartlar altında temin etmeği mümkün addetmektedir.

030 01 61 376 17

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ - 2 -

Bu suretle, Sovyet Hükümeti Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye karşı hiç bir toprak iddiasında olmadığını beyan eder . "

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye karşı hiç bir toprak iddiasında bulunmadığını mübeyyin Sovyetler Birliği Hükümetinin yukarıda mezkûr beyanatını memnuniyetle kaydeder .

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti bu beyanatta atıf yapılan iyi komşuluk münasebetlerinin idamesi ve barış emniyetinin⁹ tarsini arzusu Türkiye'nin daima beslediği ve beslemeğe devam edeceği arzuya tamamen tekabül ettiğini beyan eder .

Buğazlar meselesinin, Sovyetlerce de malum olduğu vechile, Menrö Mukavelesi ahkâmına tabi bulunduğunu Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti bu münasebetle tebarüz ettirmek ister .

030 01 61 376 17

⁹ BCA, 030-01-0-0/61-376-17.

KAYNAKÇA

BCA, (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi) 030.1.0.0/61.376.17.

BCA, 030-1-0-0/111-700-3.

BCA, 030-1-0-0/61-376-17.

BCA, 30.1.0.0/111.700.3.

BCA, 30.1.0.0/101.623..3.

BCA, 30.1.0.0/101.627.10.

BCA, 30.1.0.0/232.562.11.

BCA, 30.18.1.2/95.54.1.

Düstur, 3. Tertip, C. 21, s. 15.

Ayın Tarihi, No: 88, Mart 1941.

Cumhuriyet 22 Mart 1945.

Cumhuriyet, 22 Mart 1945.

Cumhuriyet, 7 Nisan 1945.

Cumhuriyet, 19 Ekim 1946.

Ulus, 7 Nisan 1945.

Vatan, 21 Aralık 1945.

Altan, M. (1986). Süperler ve Türkiye Türkiye’de Amerikan Sovyet Yatırımları, AFA Yayınları, İstanbul.

Armaoğlu, F. (1949). “Sovyet-Amerikan Münasebetlerinin Üç Yılı (1945-1948)” I. Bölüm, AÜSBF Dergisi.

Armaoğlu, F. (2007). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), Alkım Yayınları, İstanbul.

Attar, A. (2004). “Yeni Belgeler Eşliğinde II. Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkilerinde İran Gerginliği”, Ortadoğu Araştırmaları Dergisi. C. 2, S. 2.

Aydın, M. (2003). “7 Haziran 1945 Molotov-Sarper Görüşmesi”, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C. 1(1919-1980), İletişim Yayınları,

Aydın, M. (2002). “Görelî Özerklik: Savaş Kaosunda Türkiye. 1939-1945”, Türk Dış Politikası: 1919-1980, Ed. Baskın Oran, İstanbul.

Barutçu, F. A. (2001). Milli Mücadeleden Demokrasiye, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara.

Bodger, A. (2013). “Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler, Alfa Yayınları, İstanbul.

Cebesoy, A. F. (2017). Moskova Hatıraları Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya, Temel Yayınları, İstanbul.

Erden, Ö. (2014). “II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya’nın Boğazlarla İlgili Talepleri”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. C. 7, S. 34.

Erkin, F. C. (1968). Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Başnur Matbaası, Ankara.

Ertem, B. (2010). “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. 3.,

Göktepe, C. ve Seydi, S. (2015). “Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası”, BİLİG, S. 72.

Gürkaynak, M. (2004). “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Avrupa’da Savunma ve Güvenlik”, Ankara Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Gürün, K. (1983). Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939’dan Günümüze), Ankara: AÜSBF Yayınları,.

Hale, W. (2003). Türk Dış Politikası, Nobel Yayınları, İstanbul.

Halle, L. J. (1976). Soğuk Harp, GHTB Yayınları, Ankara.

- Hasanlı, C. (2011). Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953), Çev. Ali Asker, Bilgi Yayınları, Ankara.
- Hook, S. W. ve Spanier, J. (2014). İkinci Dünya Savaşından günümüze Amerikan Dış Politikası, Çev. Özge Zihnioğlu Tanırlı, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- İnan, S. “Atatürkçülük (Kemalizm) ve İdeoloji”, <http://www.ozgurtoplumundegerleri.com/>, Erişim Tarihi, 24.06.2016.
- Karpat, K. (2012). Türk Dış Politikası Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kasalak, K. (1993). Milli Mücadele’de Manda ve Himaye Meselesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Keskin, F. (2003). “Sovyetlerde İç Savaş Kutusu”, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C. 1(1919-1980), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, S. (2016). “İstiklâl Harbinde Sovyetler Birliğinden Gelen Yardımlar”, *DTCF Dergisi*, 56.1.
- Kohn, H. (2007) Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Kurat, A. N. (1990). Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Örnek, C. (2015). Türkiye’nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı, Can Yayınları, İstanbul.
- Sagay, R. (1972) XIX. ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sander, O. (2005). Siyasi Tarih 1918-1994, İmge Kitapevi, Ankara.
- Şen, C. (2006). “Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri”, *SDÜSBE*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Tellal, Er. “1945-1960 SSCB’yle İlişkiler”, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C. 1(1919-1980).
- Tercüman 1900 Yılından 1990’a 20. Yüzyıl Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul-1990.
- Toker, M. (1998). “Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973”, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Türk Parlamento Tarihi*, (1994). Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem, C. I., 1919-1923, TBMM Basımevi, Ankara.
- Uçarol, R. (2000). Siyasi Tarih (1789-1999), : Filiz Kitapevi, İstanbul.
- Ülman, H. (1961). İkinci Cihan Savaşı’nın Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Weisband, E. (2000). İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası, Çev. M. Ali Kayabal, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul.
- Yerasimos, S. (1976). Az gelişmişlik sürecinde Türkiye I. Dünya Savaşından 1971’e, Çev. Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, İstanbul.
- Егорова. Н. И. (1997). “Источники советско-американского соперничества в Иране и Турции, 1944-1945 годы” Американский ежегодник, Москва.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Soviet_territorial_claims_against_Turkey/ Erişim Tarihi: 08.12.2015